

röda rummet.

Massans konsekvens

Polen 1980 >> Minoritetsaktioner >> "Det goda arbetet" >> m.m.

Massans konsekvens

189- # 190

Kära läsare

Lagom till jul- och nyår får du här ytterligare ett nummer av Röda rummet i din hand. Den här gången innehåller vår tidskrift följande artiklar:

Sommaren 1980 slog utvecklingen i Polen omvärlden med häpnad när en strejkvåg och bildandet av den fria fackföreningen Solidarnosc på allvar utmanade det rådande staliniststyret. Håkan Blomqvist blickar tillbaka på en turbulent process där de arbetande krävde direkt inflytande och makt – *Polen 1980 – massmobilisering av arbetare*.

Ända sedan fackföreningsrörelsen tog sina första stapplande steg under senare delen av 1800-talet har det funnits en långsiktig vision om att skapa ett arbete som är en källa till kreativitet, ett arbete som ytterst får oss att växa som människor. Men var befinner vi oss idag? Jan-Olov Carlsson kan se tillbaka på över tre decennier av fackligt arbete och kamp på Volvo Umeverken – *Vad blev det av "det goda arbetet"?*

Redan på 1860-talet var debatten hård inom arbetarrörelsen om huruvida mindre gruppers aktioner i form av exempelvis sabotage eller

rent fysiska attacker mot politiska meningsmotståndare var en framkomlig väg. Senare har diskussionen bland annat handlat om små gerillagrupperns möjligheter att genom sina aktioner mobilisera bredare folklager eller demonstrationstaktik vid stora globala toppmöten. Martin Fahlgren ger oss en historisk exposé – *Minoritetsaktioner som revolutionär taktik/strategi*.

Den snabba tekniska utvecklingen verkar ibland svindlande. Men vart är kapitalismen under den artificiella intelligensens tidevarv på väg? Och vilka faror/möjligheter kan vi skönja? Johan Örestig tacklar detta ämne med hjälp av några nyutgivna böcker – *Produktivkrafternas skuggspel*.

Coronapandemin har satt organiseringen av äldreomsorgen i fokus. Men vilka avtryck har flera decennier av ekonomiska modeteorier, nedskärningar och privatiseringar fått inom detta område? Lina Palmqvist ger oss en bild av utvecklingen – *Nyliberaliseringens konsekvenser i äldreomsorgen*.

Vi lever i en tid av ackumulerade kriser där överutnyttjande av jordens resurser och den globala uppvärmningen är de

mest tydliga tecknen på det prekära tillståndet. Men vad kan vi finna för vägar ut ur detta individualistiska konsumtionsfängelse? Det är den frågan som filosofen Kate Soper brottas med i sin bok *"Past-Growth Living For an Alternative Hedonism"*. Lars-Olov Olsson har läst den – *Hållbar livsnjutning*.

I vår serie över samtida marxistiska aktivister och teoretiker har turen kommit till den pakistanske ekonomen Anwar Shaikh. Dave Zachariah skärskådar hans bidrag till marxistisk ekonomisk teori – *Ett forskningsprogram i arbetarrörelsens tjänst* – en introduktion till Anwar Shaikhs tänkande.

Dessutom har vi glädjen att publicera ett utdrag ur Andreas Malms kommande bok *"Corona, klimatet och det kroniska nödläget"* som utkommer 8/1 nästa år. Boken är inte minst en grundlig genomgång av sambanden mellan klimatkatastrofen och andra ekologiska kriser – *Krig mot oljebaronerna*.

God jul och gott nytt år!

>3

*Polen 1980
– massmobilisering av arbetare*

>7

*Minoritetsaktioner som
revolutionär taktik/strategi*

>10

*Vad blev det av
"det goda arbetet"?*

>16

Krig mot oljebaronerna

>18

*Nyliberaliseringens
konsekvenser
i äldreomsorgen*

>20

*Produktivkrafternas
skuggspel*

>23

*Ett forskningsprogram i
arbetarrörelsens tjänst*

>26

Hållbar livsnjutning

Red.

röda rummet.

Röda Rummet är Socialistisk Politikens kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 *fjärde internationalen*). Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 79-80 sedan starten 1997 (nummer 189-190 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

Redaktionen: Peter Jervelycke Belfrage, Åsa Hjalmer, Evelina Johansson Wilén, Martin Kehlmeier, Patrik Vulkan, Carl Wilén, Daniel Brandell, Martin Fahlgren, Johannes Jensen, Mir Dusin Englund, Anders Karlsson, Ingemar Sandström, Jakob Sandberg och Christina Schmidt.
Ansvarig utgivare: Anders Karlsson
Grafisk form: Ulf Östman
Omslagsbild: Anders Nilsson

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg
E-post: rodarummet@hotmail.com
Prenumeration: 100 kronor för fyra nummer
Plusgiro: röda rummet 13 04 07-0
Hemsida: www.rodarummet.org
Tryck: V-Tab, 2020
ISSN: 1403-3844

BILD. Leninvarvet, Gdansk, augusti 1980.

Polen 1980 – massmobilisering av arbetare

I Polen kulminerade den heta politiska sommaren 1980 som präglats av en lång strejkvåg med att arbetarna på det väldiga Leninvarvet i Gdansk ockuperade anläggningen. Regeringen tvingades till förhandlingar med strejkledningen. Fackföreningen *Solidarnosc* erkändes och växte lavinartat. Dess medlemsantal uppgick vid årsskiftet till nio miljoner. Håkan Blomqvist guidar genom en berättelse av folklig kamp där drömmen om en socialism med mänskligt ansikte gavs tydliga konturer, men där slutet på många sätt blev bittert.

Den 27-åriga Henryka Krzywonos stannade bara helt sonika den spårvagn hon körde och bad alla passagerare att kliva av med uppmaning till total strejk i hela Gdansk. Samtidigt skyndade sig Alina Pienkowska, Leninvarvets unga sjuksköterska, och Anna Walentynowicz som redan fyllt femtio och nyss återfått jobbet, till den stora varvsporten och försökte dra igen den. Äldre arbetare hade börjat lämna varvet, strejken var över, företagsledningen hade tagit tillbaka avsked och även lovat lönehöj-

ningar. ”Om ni slutar strejka nu säljer ni ut oss andra. Vi kommer att slås ihjäl som flugor!”, varnade elektrikern och strejkledaren Lech Walesa.

Ända sedan livsmedelspriserna höjts i början av juli hade stora strejker rullat över Polen. Den 14 augusti lade sjuttontusen arbetare på Leninvarvet i Gdansk ner arbetet i protest mot att Walesa och Walentynowicz avskedats. Att de tillhörde den underjordiska fackförening som utgav tidningsbladet *Kustens Arbetare* och rapporterade om den polska strejkrörelsen var skäl nog för avskeden. Men bolagsledningen vek ner sig redan efter två dagar. Stiltjen varade dock bara några oroliga timmar tills varvsarbetarna hörsammade mningen att återuppta strejken. Den 17 augusti 1980 ockuperades det väldiga varvet, de tusentals arbetarna valde en gemensam strejkkommitté och budet gick till varvsarbetarna längs hela Östersjökusten. Att regimen snabbt stängde ner telefonlinjerna från Leninvarvet hjälpte inte. Telefonen vid Alina

Pienkowskas klinik på arbetsplatsen glömdes bort och meddelandet spreds som en löpeld. Det nådde arbetare med hårda erfarenheter av tidigare strejkrörelser – och en regim som denna gång tvekade att sätta in militär.

Stalinistisk efterkrigstid
Edward Gierek, ordföranden i det Polska förenade arbetarpartiet, synonym för kommunistpartiet, hade varit med förr. Vid det stora arbetarupproret i Poznan i slutet av juni 1956 mot höjda livsmedelspriser tillhörde han den yngre partikader som med hjälp av ett par pansardivisioner lät krossa strejkerna och massakrera arbetarna från den stora Cegielskifabriken som samlats i stadens centrum. Med bortåt kanske hundra döda och nära tusen sårade glömdes katastrofen snart bort internationellt under intryck av det stora Ungernupproret i oktober samma år. Strejker och upplopp hade återkommande utmanat de stalinistiska diktaturer som upprättats i Östeuropa efter krigsslutet. Bara tre månader

efter Stalins död 1953 gick Berlins byggnadsarbetare ut i strejk mot olidliga arbetsnormer, med påföljande generalstrejk i östzonen som blodigt slogs ned av sovjetisk militär. Avstaliniseringen efter Nikita Chrustjovs tal vid den sovjetiska tjugonde partikongressen i januari 1956 medförde förhoppningar om ”töväder” i hela östblocket. I Polen ersattes en del av det gamla stalinistiska gardet, bland annat ansvariga för repressionen i Poznan, av Wladislaw Gomulkas ledarskap. Några år av en ”polsk väg till socialismen” och lättnader i levnadsförhållanden följde – fram till slutet av 1960-talet. Liksom i övriga världen krävde en ny ungdomsgeneration ökade friheter, i Tjeckoslovakien med ”Pragvåren” 1968 och krav på en ”socialism med mänskligt ansikte”. Utvecklingen hade föregåtts av stormiga protester från studenter och intellektuella i Polen mot censur av en patriotisk teaterföreställning med demonstrationer och polisivåld som följd – det hela kulminerade under mars 1968 i ockupationen

ARTIKELFÖRFATTARE

Håkan Blomqvist

är arbetarhistoriker med en rad utgivna böcker på sitt konto. Medlem av Socialistisk Politik och Vänsterpartiet.

av universitet i Warszawa och massarresteringar. Partiledningen angrep de oppositionella för att utgöras av "sionister", i det polska sammanhanget en lätt omskrivning för "judar", och inledde en antisemitiskt präglad utrensningsskampanj av judiska intellektuella och tjänstemän inom kulturvärlden, akademien, statsförvaltningen och partiet. Över tiotusen polacker med judisk bakgrund tvingades lämna landet. Och polsk militär utgjorde en central del av de styrkor från Warszawapakten som i augusti 1968 invaderade och krossade Pragvåren i Tjeckoslovakien.

Studenternas maning om stöd från arbetarklassen fick den gången liten respons men halvtannat år senare detonerade missnöjet. Återigen handlade det om höjda livsmedelspriser och levnadskostnader när strejkvägen i december 1970 svepte fram genom varvstäderna vid Östersjökusten: Gdansk, Gdynia, Szczecin med flera. Säkerhetsstyrkor och arméenheter mejade ner demonstrerande varvsarbetare med kulsprutor och från helikoptrar. Gomulka tvingades avgå och ersattes av Gierek som hunnit närma sig femtio och lyckats slingra sig uppåt i nomenklaturen. En massiv satsning på "konsumtionsocialism" inleddes med lånade pengar från Väst. Och några år av förbättrade ekonomiska levnadsvillkor för den polska arbetarbefolkningen följde – men få hade glömt.

Under regimens radar vävdes informations- och organisationsnät samman av arbetare och intellektuella som i praktiken bildade en liten underjordisk fackföreningsstruktur med fabriksblad som Robotnik, i Gdansk under namnet Kustens Arbetare. En av de aktiva var Lech Walesa som deltagit i strejken 1970. Bland de intellektuella fanns Jacek Kuron som redan 1964 tillsammans med Karol Modzelewski publicerat ett "Öppet brev till polska arbetarpartiet" för demokratiska reformer, men utslutits ur partiet och fängslats. I samband med nya strejker och rena upplopp 1976 bildade Kuron med flera KOR – *Kommittén till arbetarnas försvar* – för att stödja fängslade och misshandlade arbetare. Regimens framgångsrika splittring mellan arbetare och intellektuella skulle inte få återupprepas.

Arbetarkraven

Redan när strejken på Leninvarvet återupptogs och varvsområdet ockuperades den 17 juni 1980 stod det klart att det inte längre handlade om någon enkel lönestrejk. Strejkkommittén, som även inbegrep strejkande från Gdynia och Sopot på ett tjugotal företag med över hundra tusen anställda, kungjorde omedelbart en lista på 21 krav som for-

made sig till ett helt samhällsprogram. Här var förstas omedelbara ekonomiska löneanspråk, som höjda grundlöner och kompensation för prisökningar samt lön under strejktiden. Men också bredare ekonomiska och sociala punkter som pension efter 35 års arbete och sänkt pensionsålder, tre års betald mödraledighet, daghemsplatser och lediga lördagar. Till det kom åtgärder mot privilegier för partiapparaten och säkerhetspolisens folk, mot kött- och fläskransonering med stopp för specialbutiker och försäljning till västvaluta. Och så, de övergripande demokratiska kraven: fria fackföreningar, garanterad strejkrätt, yttrande- och tryckfrihet plus återanställning av alla avskedade arbetare från strejkerna 1970 och 1976, liksom återinskrivning av relegerade studenter och frigivande av politiska fångar. Med full information om den samhälleliga krisen skulle alla yrkes- och samhällsgrupper ges möjlighet att delta i en diskussion om ett reformprogram för Polen.

Partiets reaktion

Det har diskuterats varför Gierek, som tjugofem år tidigare inte tvekat att bloda ner sina händer, dröjde. Redan efter en vecka stod militär redo att angripa Leninvarvet både till lands och sjöss. Kanske var det minnet av Gomulkas fall eller den djupa ekonomiska krisen. Huvuddelen av de polska exportinkomsterna gick direkt till betalning av räntor, 1970-talets konsumtionsunder byggde på krediter från Väst som lätt kunde stoppas. Eller kanske hade rentav förhoppningar om ett fredligare och mindre repressivt samhälle börjat slå rot.

Så svaret blev förhandlingar – inför öppen ridå. Den polska allmänheten kunde på bästa sändningstid se Lech Walesa klä av maktthavarna på TV medan hundratusentals, efterhand miljoner strejkande befäste sina arbetsplatser och samhällspositioner. Redan den 30 augusti slöts avtalet, *Gdansköverenskommelsen*. Den Oberoende och självstyrande fackföreningen Solidaritet – *NZZ Solidarnosc* – erkändes och övriga krav skulle bejakas. Det hela var närmast ofattbart. Från Moskva skramlades med vapenmakt och hundratusen soldater med tjugotusen stridsvagnar gjordes redo medan den polska partiledningen försökte övertyga Brezjnev och de sovjetiska kamraterna att läget var under kontroll. Under tiden formligen exploderade anslutningen till Solidaritet med miljontals medlemmar månad efter månad för att kring årsskiftet passera nio miljoner, en fjärdedel av hela befolkningen.

På varje arbetsplats bildades Solidaritetsorganisationer för de anställda som höll stormöten och valde en led-

ning. De lokala Solidaritetsorganisationerna utsåg ombud till regionala samordningskommittéer – *Miedzozakladowy Komitet Zalozycielski*, MKZ. Representanter för de regionala MKZ sammanstrålade till den nationella samordningskommittén, *Krajowa Komisja Porozumiewawcza*, KKP, som valde Lech Walesa till ordförande. "I själva verket liknade Solidaritet ute i regionerna den typ av organisation som Lenin en gång i tiden förespråkade som revolutionärernas bästa vapen." – alltså de ryska sovjeterna 1917. Det skriver journalisten Peter Johnsson i den läsvärda historiken *Polen i Europa: en resa i historien 966-2005*, som denna skildring inspirerats av.

Peter är för denna tidskrifts lite äldre läsare inte vem som helst. Under pseudonymen Peter Gunde hade han på *Fjärde Internationals* uppdrag begivit sig till strejkernas Polen för att skildra kampen och bidra till utvecklingen av en socialistisk grupp i kontakt med världsorganisationen. För veckotidningen *Internationals* författade Peter Gunde en strid ström av artiklar, som gjorde tidningen till den kanske bäst informerade i Sverige om arbetarkampen i Polen. Vecka efter vecka rapporterade han, eller Gert-Inge som han var mer känd som inom *Socialistiska Partiet*, från strejkerna med början bland de sjuttontusen verkstadsarbetarna på Ursus i Warszawa redan i inledningen av juli, varefter strejken på en vecka spred sig till stål-, bil-, varvs- och flygplansindustrin med över hundratusen strejkande. Den 16 juli, rapporterade Peter Gunde, deltog arbetare vid 17 olika företag i Lublin, bland annat vid fabriker för lastbilar och jordbruksmaskiner. Gierek kallade dit arméenheter men arbetarna vid järnvägen, buss- och spårvägstrafiken blockerade staden. I minst 18 stora städer genomfördes strejker under juli – och i augusti var det alltså dags för Leninvarvet.

Under de följande sexton månaderna efter Gdansköverenskommelsen pågick en kraftmätning mellan å ena sidan Solidaritet och dess miljontals medlemmar, inklusive *Bondesolidaritet*, studenternas självständiga organisering och hela det samhälle som anslöt sig till arbetarnas krav, och å den andra sidan vittrande partistaten som sökte rädda sitt skinn genom eftergifter, nya krediter från världsmarknaden och med hotet från Warszawapakten i ryggen. Medan säkerhetspolisen sökte infiltrera Solidaritets organisationer och genomföra provokationer – den värsta i Bydgoszcz i mars 1981 med en fyra timmars generalstrejk som svar – uppmanade kommunistpartiet sina medlemmar att ansluta sig för att ta över rörelsen inifrån. Men, citerar

Det hela var närmast ofattbart. Från Moskva skramlades med vapenmakt och hundratusen soldater med tjugotusen stridsvagnar gjordes redo medan den polska partiledningen försökte övertyga Brezjnev och de sovjetiska kamraterna att läget var under kontroll.

Peter Johnsson, en av den ledande politbyråns medlemmar: "Är det partiet som finns i Solidaritet eller Solidaritet som håller på att äta upp partiet?" Hundratusen medlemmar övergav kommunistpartiet under året, några försökte reformera det men organisationsstrukturen började falla sönder.

Solidaritets program

Och i september och oktober samlades Solidaritet till sin första landsomfattande kongress i Gdansk. Företrädare för miljontals arbetare diskuterade långtifrån bara fackliga frågor i snävare mening, kongressen utgjorde snarare ett arbetarparlament för att möta den polska samhällskrisen i hela dess vidd; alltifrån politiska och fackliga fri- och rättigheter, socialpolitik och rättssystem till ekonomisk politik, utbildningsväsende och arbetarstyre stod på dagordningen. I 37 antagna teser utvecklades programmet för ett solidariskt samhälle och en "självstyrande republik". Här återfanns de vanliga demokratiska punkterna om yttrande-, tryck- och organisationsfrihet tillsammans med likhet inför lagen, självständigt rättsväsende och slut på åsiktsförföljelse. Men också medborgerlig kontroll av media och polis – plus pluralism på alla områden med självständigt organisationsliv och "införandet av löntagarnas autentiska självstyre där de anställda får rätt att styra företagen." Ja, en andra kammare kunde införas i det polska parlamentet Sejmen som uttryck för arbetarnas självstyre. Kongressen protesterade också mot att regimen försökte strypa framväxten av arbetarråd med rätt att styra de statliga företagen och såväl utse som avsätta direktörer. Här föreslogs folkomröstning om arbetarrådets befogenheter. I annat fall skulle Solidaritet genomföra en egen omröstning och handla enligt den. Under kongressen underströks att Solidaritets krav inte "riktar sig mot systemets socialistiska grundvalar utan mot de element i systemet som utgör motsatsen till socialism."

Men programmet uttryckte ingen rosenskimrande utopism. Den polska ekonomin befann sig i fritt fall, under 1981 minskade BNP med 12 procent efter en nedgång även året innan. Hyllorna i livsmedelsbutikerna gapade tomma och under sommaren ägde rena hungerprotester rum. Kongressen avhölls under den kanske djupaste krisen i Polens efterkrigshistoria. Det speglades av diskussionerna om den ekonomiska politiken där den gamla byråkratiska kommandoekonomin måste ge plats åt samhällets skapande initiativ och krafter; att den dramatiska minskningen av produktionen måste hejdas och balans i ekonomin mellan köpkraft och varuutbud uppnås var en utgångspunkt. Inflationsurholkade pappersz-

lotys stimulerade varken produktion eller konsumtion. De självägande bönderna måste få utökade möjligheter på statsjordbrukens bekostnad, marknadsmekanismer inte korrumpas av byråkratins prisbeslut och subsidier. Samtidigt kunde inte prishöjningar på livsmedel, gas och kol med mera få drabba arbetarbefolkningen som tidigare. Progressiv beskattning, förmögenhetsskatt och skatt på lyxvaror hoppades kongressen kunde användas för stöd åt utsatta och fattiga.

Om än i helt annan skala och av delvis andra orsaker uttryckte den polska krisen liknande strukturproblem som samtidigt hemsökte även den kapitalistiska västvärlden. Just årsskiftet 1980-81 utgjorde det världspolitiska genombrottet för monetaristen Milton Friedmans marknadsrevolution och ombuden på Solidaritetskongressen brottades med liknande frågor som socialdemokratin i väst; relationen mellan marknad och planering, statsintervention eller privata initiativ – om än med andra ord och som en slags olöst ekvation mellan solidariskt ansvar och behovet av anpassning till den reala ekonomins läge som förutsättning för att renovera den. Lösningar som förespråkades, inte minst som svar på kommunistpartiets utsvältningsprogram; att Solidaritets medlemmar skulle ta ansvar för ökade produktionsansträngningar på företagen, att arbetslösa skulle omskolas till kolgruvearbetare, ja att ökad kolproduktion förstods som en av lösningarna, känns idag avlägsna.

Militärkuppen

Programmet hann emellertid aldrig sjösättas. Under samma oktober utsågs inrikesministern och generalen Wojciech Jaruzelski till kommunistpartiets ordförande. Gierek hade då sedan ett år tillbaka inte bara sparkats från sin post utan även uteslutits ur partiet för sina eftergifter till Solidaritet. I syfte att föregripa hotet om en sovjetisk invasion – åtminstone enligt sin egen efterhandsförklaring – utlyste Jaruzelski militärt krigstillstånd natten till den 13 december 1981. Solidaritets ledare häktades, tusentals aktivister greps och organisationerna förbjöds. Strejker och fabriksockupationer möttes av militära specialstyrkor med dödsoffer som följd – allt tycktes vara över när diktaturen åter tog kommandot.

Men denna gång utan att lyckas stampa ut glöden. Bland de miljontals medlemmarna fanns alltid de som återknöt förbindelserna och upprätthöll sambanden. Samhället kunde bara tystas på ytan, inte på djupet. Och länkarna sträckte sig långt utanför Polens gränser, inte minst genom arbetarsolidariteten. Fackföreningsrörelser i västvärlden protesterade, stöttade och hjälpte.

Svenska LO finansierade ett informationskontor för Solidaritet i Stockholm och kanaliserade materiella resurser i form av tryckeriutrustning och annat till det underjordiska motståndet. Här spelade också den socialistiska världsorganisationen Fjärde Internationalen en inte helt obetydlig roll liksom dess svenska gren Socialistiska Partiet och dess föregångare KAF. Tuva-Stina Lindén kunde vid SP:s femtioårsjubileum hösten 2019 ge glimtar från solidaritetsarbetet:

När Solidarnosc bildades i augusti 1980 var vi väl förberedda och startade föreningen Polensolidaritet. Alla som är tillräckligt gamla minns de ikoniska bilderna från Leninvarvet, hur man byggde upp en arbetardemokrati nerifrån, monterade upp högtalare så att alla kunde följa med förhandlingarna, man sov i provisoriska tält inne på varvsområdet. Strejkerna spred sig snabbt över hela Polen, miljoner människor var indragna i att forma egna krav för sin framtid. Men den 13 december 1981 inträffade det fruktade bakslaget, inte som man hela tiden varit rädd för genom en sovjetisk ockupation, utan genom att general Jaruzelski tog över och införde krigstillstånd.

Vad gjorde vi i Polensolidaritet? Det vanliga man gör i stödgrupper. Vi samlade in pengar, ordnade bokbord, demonstrerade. Men Polensolidaritet skiljde sig lite från till exempel solidaritetsarbetet i Chilekommittén, de flesta medlemmarna hade någon anknytning till Polen, släkt, vänner och var personligt motiverade, många kom med egna förslag och initiativ. De var också mycket konkreta, den 13 december när krigstillståndet infördes bodde den polska regissören Agnieszka Holland hemma hos oss, det första hon sa var att nu måste vi skicka varma kläder och skor. Det gjorde vi. På Dramaten spelades den polske regissören Mrozehs pjäs Ambassadören och två tjejer satte upp ett bord med bössor och material under pausen. Första maj gick några solidaritetsaktivister i den internationella delen av tåget där somliga latinamerikaner kallade dem imperialistiska agenter. Till de märkligare som dök upp på våra möten var folk från iranska mujahedin, de pratade inte med oss och deltog inte i våra aktiviteter men satt tysta och lyssnade. Internationell solidaritet är inte så enkelt!

Internationell solidaritet

Tuva-Stina Lindén berättade också om den hemliga verksamheten som SP, menade hon, kunde vara mycket stolt över. Den handlade om smuggling av framför allt tryckeriutrustning. Två

Strejkerna spred sig snabbt över hela Polen, miljoner människor var indragna i att forma egna krav för sin framtid. Men den 13 december 1981 inträffade det fruktade bakslaget, inte som man hela tiden varit rädd för genom en sovjetisk ockupation, utan genom att general Jaruzelski tog över och införde krigstillstånd.

kamrater satt tre månader fängslade i Polen för den aktiviteten. Smugglingen skedde genom biltransporter med dubbla bagageutrymmen men också på annat sätt. ”Min bror Sebastian seglade över från Gotland med tryckpressar.”

Att SP och dess föregångare så starkt skilde sig från övrig svensk vänster hade att göra med dess samhörighet med Fjärde Internationalen som uppfattade den stalinistiska ordningen i Östeuropa som lika förkastlig som kapitalismen i Väst och imperialismen mot Syd. ”Proletärer i alla länder, förena er!” gällde också gentemot arbetarna i östblocket. Kommunismens ursprungliga idéer om arbetarklassens frigörelse från klassamhället hade ingenting att göra med de diktaturer som stulit beteckningen. För SP:s föregångare utgjorde därför solidariteten med de polska varvsarbetare som 1970 reste sig mot förtrycket en av de allra första aktionerna. Det var därför ”vi var väl förberedda” 1980. Så här berättade Tuva-Stina Lindén om de polska varvsarbetarnas uppror 1970:

Det här hände i ett grannland på andra sidan Östersjön, men i Sverige var intresset för händelserna måttligt. För oss som just höll på att bilda (SP:s föregångare) RMF var det viktigt, vi var antistalinister, hade läst Trotskijs Den förrådade revolutionen och utvecklingen i Östeuropa både angick och intresserade oss. Den 20 december, på FNL:s födelsedag hölls en stor Vietnamdemonstration i Stockholm med tusentals deltagare. Vi deltog förstås och hade gjort vårt första gemensamma flygblad där vi uppmanade till en demonstration mot polska ambassaden senare på kvällen. Det var mörkt och iskallt och vi var en mycket liten skara som samlades i Humlegården. Poliserna som var frustrerade efter att inte ha fått ingripa i den stora Vietnamdemonstrationen tog igen det genom att vara ovanligt aggressiva, rev sönder plakat och grep ganska många som placerades i arrest. Jag gick mitt i röran och viftade med en liten gul bok, Kuron och Modzelewskis öppna brev till polska kommunistpartiet. Det var vår första aktion.

Engagemanget för solidariteten med de polska arbetarnas kamp mot diktaturen markerade klyftan som åtskilde olika krafter inom vänstern. År 1970 hade svenska Vänsterpartiet Kommunisterna, VPK, ingenting att säga i protest mot de polska kamraternas massaker. Och 1980, när bittra strejker mot förtrycket födde Solidaritet, froterade sig VPK:s ungdomsförbund KU – Kommunistisk Ungdom – ännu fryntligt med sina polska partikamrater på plats – vilket ännu 2003 betraktades som en muntration i Ung Vänsters jubileums-

bok *Hundra år av gemenskap – i kamp för socialism och människovärde*. Ett människovärde som uppenbarligen inte gällde de polska arbetarna.

Efterspelet

I central mening misslyckades förstas Jaruzelski kapitalt. Solidaritet kunde inte krossas och det polska samhället inte längre styras som tidigare. Lech Walesa frigavs redan 1982 och undantagstillståndet hävdes året efter varpå flera års dragkamp mellan regimen och Solidaritet inleddes. Den nya strejkvågen 1988 framtvängde en legalisering av Solidaritet, som genom de så kallade rundabordsamtalen drev fram det första fria valet 1989 med jordskredsseger för Solidaritets kandidater – som dock inte utgjorde något politiskt parti. Året därefter valdes Walesa till Polens president – som i en solskenshistoria.

Men Jaruzelski hade lyckats i en annan mening. Den fruktade sovjetiska invasionen uteblev och när regimen verkligen föll i bitar 1988 var allt förändrat. Brezjnevs var borta sedan länge, det hopplösa kriget i Afghanistan slukade ofattbara resurser och den nye sovjetiske partiledaren Michail Gorbatsjov, som proklamerat glasnost och perestrojka, hade inte för avsikt att ingripa. Därtill hade undantagstillståndet sammanfallit med världens vändning på andra sätt. 1980-talet utgjorde Reagans och Thatchers decennium av inte bara skärpt kallt krig utan också av nyliberal ”Reaganomics” och den så kallade Washington-consensus med massiva privatiseringar, avregleringar och marknadslösningar som villkor för stöd från IMF och Världsbanken. Programmet om demokratiskt arbetarstyre från Solidaritets kongress 1980 begravdes under den nyliberalt präglade omstöpning som kom att prägla Polens, liksom andra länders, 1990-tal. Den väldiga fackföreningsrörelsen hade innefattat en ideologisk solfjäder av alltifrån demokratiska arbetarvänster till religiösa och konservativa högeruppfattningar. Här bör dock understrykas att den katolska kyrkan, som många arbetare tillhörde, under den här perioden inte, som idag, spelade en reaktionär roll utan understödde

den demokratiska kampen. Den polske påven Johannes Paulus II:s reaktionära värderingar om homosexualitet, preventivmedel och abort skulle emellertid inte undgå att sätta avtryck. På partiplanet skildes Solidaritets solfjäder åt i över tjugo partier under Polens kaotiska 90-tal.

Vägen till dagens yttersta högerreaktion har även den skildrats av Peter Johnsson som efterhand lämnade Fjärde Internationalen, verkade som journalist i Polen för Svenska Dagbladet och författade flera böcker om den polska och centraleuropeiska utvecklingen. *Polen! Quo vadis? Om Polen i dagens Europa* från 2017, ger en överblick av den process som ledde till Lag & Rättvisas ”illiberala demokrati” i dagens oroande Polen – så avlägset från den första fria fackföreningsrörelsens visioner från 1980.

Sjuksköterskan Alina Pienkowska, som från klinikens telefon larmade omvärlden om strejken på Leninvarvet och ingick i Solidaritets ledning, valdes in i det polska parlamentets senat 1991 och Gdansk stadsfullmäktige 1998 där hon engagerade sig i hälsofrågor. Hon avled vid femtio års ålder i cancer. Anna Walentynowicz som återanställdes efter den första strejken på varvet och manade till fortsatt kamp, blev alltmer kritisk mot Lech Walesas och Solidaritets utveckling under 1980-talet och vägrade delta i firanden av rörelsen som hon ansåg urartat under en ny elit. ”De 21 krav vi ställde upp 1980 är fortfarande relevanta, ingenting har tillgodosetts. Människor måste fortfarande kämpa för att bli behandlade med värdighet. Det är skandalöst!”, ansåg hon tjugo år efter Solidaritets bildande. Hon omkom vid 81 års ålder i den flygolycka vid Smolensk 2010 som också krävde den polske presidentens och flera polska ledares liv. Henryka Krzywonos, som stoppade sin spårvagn och manade till strejk, blev ordförande för Solidaritets transportfack i Gdansk. Gravid under strejken misshandlades hon av polis och förlorade sitt barn. Hon bildade ett familjehem för föräldralösa barn och adopterade tolv av dem. Hon lever idag, 67 år gammal. <<

Att SP och dess föregångare så starkt skilde sig från övrig svensk vänster hade att göra med dess samhörighet med Fjärde Internationalen som uppfattade den stalinistiska ordningen i Östeuropa som lika förkastlig som kapitalismen i Väst och imperialismen mot Syd.

Litteraturtips:

Solidaritet & diplomati : Svenskt facklig och diplomatiskt stöd till Polens demokratisering under 1980-talet, Klaus Misgeld, Karl Molin & Pawel Jaworski Södertörns högskola, Huddinge 2015

Dokument från Solidaritets kongress, översatta och redigerade av Maria Borowska, Institutet för social forskning, Stockholms universitet 1981

Kamp för demokrati : Artiklar och ställningstaganden från den polska demokratiska rörelsen, Maria Borowska & Jakub Swiecicki (red), Tidens förlag, Stockholm 1979

Polen i Europa: en resa i historien 1966-2005, Peter Johnsson Carlsson bokförlag, Stockholm 2005

Polen! Quo vadis? Om Polen i dagens Europa, Peter Johnsson, Carlsson bokförlag, Stockholm 2017

Minoritetsaktioner som revolutionär taktik/strategi

Hur vänstern ska förhålla sig till minoritetsaktioner, som exempelvis sabotage eller mindre gruppers fysiska attacker mot polis och politiska meningsmotståndare, har länge varit en tvistefråga inom arbetarrörelsen – med motsättningar och polemik som sträcker sig ända tillbaka till Marxs och Bakunins dagar. Martin Fahlgren resonerar kring detta ämne.

De massiva protesterna och demonstrationerna mot det rasistiska polisvåldet och rasismen i USA, den så kallade Black Lives Matter-rörelsen, måste givetvis stödjas av varje socialist och progressiv människa. Men som alltid vid utbrott av radikala rörelser sker också en hel del som ur revolutionär synvinkel är problematiskt, i synnerhet sådant som vandalisera, plundring, sabotage och annat, oftast utfört av en liten minoritet i marginalen av massmanifestationerna.

Svaret på hur socialister ska förhålla sig till detta är inte självklart. Vissa anser att det handlar om naturliga inslag i kölvattnet av berättigade revolter och det därför inte heller bör ifrågasättas och kritiseras. Andra går längre och anser att även medvetna socialister i vissa lägen mycket väl kan företa sig spjutspetsaktioner med våldsinslag, såsom fysiska attacker mot polis och politiska motståndare.

Vilken funktion har sådana minoritetsaktioner? Bör revolutionärer applådera och stödja dem, eller ska vi kritisera och motverka den typen av aktiviteter?

I denna artikel diskuteras dessa problem principiellt, men också med historiska exempel.

ARTIKELFÖRFATTARE

Martin Fahlgren

är medlem i Socialistisk Politik och ingår i Röda rummets redaktion. Han är den drivande kraften bakom webbsidan marxistarkiv.se

Allmänt kan sägas att många minoritetsaktioner, särskilt med våldsinslag eller sabotage av olika slag, är problematiska ur ett revolutionärt perspektiv. Det finns heller inget enkelt svar, som gäller alla former av sådana aktioner, utan man måste ta hänsyn till de faktiska förhållandena och vilka slags aktioner det handlar om. Men givetvis finns det allmänna riktlinjer som kan och bör fungera som vägledning.

Den marxistiska och den anarkistiska ståndpunkten

Inom den revolutionära rörelsen har det alltid funnits två huvudinriktningar: Å ena sidan en som haft som målsättning att organisera, mobilisera och radikaliserade de breda folklagren så att dessa tar saken i egna händer via *massaktioner* – grundtanken är att en revolution måste vara det stora folkflertalets egna verk. Bakom denna strategiska idé ligger också en syn på hur större grupper av människor radikaliseras – det sker inte i första hand genom propaganda och agitation eller genom "exemplariska" aktioner utförda av små radikala grupper. Sådant påverkar bara relativt få politiskt intresserade (och då heller inte självklart i önskvärd riktning). När det gäller det stora flertalet av befolkningen så är det istället via egna kamperfarenheter som de flesta börjar ifrågasätta gamla "sanningar" om det bestående samhället och söka efter radikala svar på sina frågor.¹

Å andra sidan finns en inriktning som lägger stor vikt vid *direkta aktioner* utförda av små konspirativt organiserade grupper. Baktanken är ofta att man via radikala, ibland spektakulära handlingar ska kunna avslöja klassamhället och väcka massorna.

Den första inriktningen är den som marxister (åtminstone i teorin) utgått från. Den andra är det främst anarkister som stått för, även om det också funnits marxistiskt inspirerade grupper som agerat via minoritetsaktioner, samtidigt som det funnits anarkister och anarko-syndikalister som huvudsakligen ägnat sig åt massarbete och masskamp.

Minoritetsaktioner kan vara av olika slag, och det finns ingen anledning att vara emot fredliga demonstrationer, bojkotter och annat som syftar till att avslöja eller klargöra vissa förhållanden, exempelvis miljöproblem, uttrycka stöd för förtryckta minoriteter eller strejker, protestera mot krig och upprustning, polisvåld eller liknande. Men sådana aktioner måste vara möjliga att göras begripliga för större grupper av människor och kan inte ha som målsättning att ersätta arbetarklassens och andra exploaterade gruppers egna aktivitet.

Generellt gäller att våld som tillgrips av aktivister bör undvikas, särskilt när samhällsförhållandena är sådana att aktionerna med stor sannolikhet framstår som stötande för "vanligt folk" och gör att aktivisterna i praktiken isoleras från breda befolkningslager. I ett land där våldet är en del av vardagen (exempelvis i USA eller där man har en militant tradition, som i Frankrike), är våldsanvändning mindre problematiskt, men även där bör det användas med stor försiktighet, och främst i form av självförsvar i samband med massaktioner (strejker, demonstrationer, lokaler som attackeras av polis eller högerextremister, och så vidare).

Det handlar följaktligen inte om att avvisa våldsanvändning i alla lägen,

men att våldet måste användas återhållsamt, huvudsakligen i situationer av bred folklig kamp och då främst defensivt.

Även minoritetsaktioner som inte behöver inbegripa våld och som inte löper någon större risk att väcka allmänhetens avsky, bör tillgripas sparsamt, eftersom även lyckade sådana aktioner riskerar att passivisera människor. Aktioner som utförs av "hjältar", eller små eliter, kan lätt leda till att de blir en ersättning för de vanliga medborgarnas ega aktivitet som är avgörande för att nå framgång, särskilt på längre sikt. Och ännu värre är det om folkflertalet ogillar aktionerna och den revolutionära rörelsen därmed fjärrar sig från eller stöter bort de potentiellt aktiva massorna.

En uppenbar risk med militanta aktioner utförda av små tätt sammanslutna grupper är dessutom att de kan utnyttjas av provokatörer och underlätta införandet av lagar och andra åtgärder som begränsar demokratin, stärker våldsmaskinen, ökar repressionen med mera. När det gäller att bekämpa sådana grupper så har statsapparaten alltid övertaget.

Ytterligare en fara med illegala minoritetsaktioner (såsom våld riktade mot polis eller andra myndigheter, sabotage och liknande) är att de lätt leder till en ond spiral, där de som utför aktionerna ser sig tvungna att besvara repressionen och därmed drivs in i en illegal, underjordisk existens, avskild från den breda masskampen, där den egna gruppens fortsatta existens och aktioner alltmer blir ett självändamål. Exempel på detta är stadsgerillorna i Europa från slutet av 1960-talet.

En grundtanke i marxismen är det som Marx och Engels formulerade redan i *Kommunistiska manifestet*, att "arbe-

tarklassens befrielse måste vara dess eget verk”, och denna maxim bör tolkas bokstavligt, det vill säga att frigörelsen inte kan åstadkommas av små minoriteter utan kräver *masskamp*. Därför är huvuduppgiften att utarbeta och tillämpa en politik som syftar till att *mobilisera och radikaliserar massorna* - det vill säga arbetarklassen och andra exploaterade och förtryckta grupper i samhället. Allt som försvårar detta bör undvikas.

I fortsättningen ges några exempel på extrema former av minoritetsaktioner, ofta väpnat våld, som lett till stora bakslag.

Ryssland

Rent allmänt kan sägas att all historisk erfarenhet visar att det är mycket svårt (närmast omöjligt) att kombinera radikala minoritetsaktioner med massarbete riktat till stora delar av befolkningen. Folkvännerna (narodnikerna) i slutet av 1800-talet i Ryssland är ett exempel på det. *Det var genom att göra upp med den inriktningen som marxisterna lyckades störta tsarismen och även genomföra en social revolution* (att revolutionen senare urartade är en annan sak).

Det folkvännerna åstadkom var att mörda enskilda representanter för förtryckarna (bland annat en tsar). Men, eftersom de rådande förtryckarna snabbt ersattes med andra, förändrade man egentligen ingenting som rubbade själva systemet. Resultatet blev att förtrycket skärptes och att många av narodnikerna själva offrade sina liv.

Det var således som negativa exempel som dessa ryska terrorister gick till historien: de visade att den terroristiska vägen var oframkomlig.

Anarkisterna i Spanien

Anarkismen fick tidigt en stark ställning i Spanien – redan från mitten av 1800-talet fanns där frön till sådana grupperingar.

Den spanska anarkismen har en lång historia av minoritetsvåld – terroristorganisationer uppstod redan i mitten av 1870-talet.

Hur denna terrorism fungerade i praktiken, och de konsekvenser den fick, beskrivs utförligt i en bok av den spanske anarko-syndikalistén César M Lorenzo, som vi använt oss av här.²

Anarkisterna började tillgripa terrorism i stor skala efter nederlaget för ”kantonupproret” 1873. Men här bör påpekas att det också fanns en syndikalistisk inriktning, ”Kollektivisterna”. Dessa, som förespråkade en betydligt försiktigare politik – för att skola arbetarna och bygga den fackliga organisationen – fick faktiskt majoritet vid den kongress som Internationalens spanska regional federation (anarko-

syndikalisterna) höll i september 1882. Den terroristiska inriktningen var således inte allenarådande.

Terrorismen fick ordentligt fart i Barcelona från 1891. Aktionerna ledde till en våldsspiral. Inte minst blev polisförhållandena allt mer omfattande, med bland annat godtyckliga arresteringar samt tortyr och det blev allt vanligare att ”misstänkta” avrättades med argumentet att de försökt fly. Lorenzo kommenterar:

Terrorismens, kontraterrorismens och våldets maskineri hade kommit i gång på allvar till stor glädje för extremisterna, som trodde sig kunna väcka folket ur dess dvala och hoppades på en snart utbrytande revolt, och även till stor glädje för alla reaktionärer som fick tillfälle att förrinta arbetarrörelsen och förstärka polisapparaten.

På lite sikt resulterade detta i att terrorismanhängarna minskade i antal och att ”kollektivisterna” och det nybildade socialistiska partiet (och dess fackförening UGT) stärktes. Och efter ett tag avtog terrorismen.

Men den dog inte. Kring 1919 fick den ny fart. Och nu började också överklassen att tillgripa terror i stor omfattning, genom att rekrytera egna ”pistoleros” som mördade anarkister, arbetare och andra misshagliga element.

Denna period avslutades med att general Primo de Rivera 1923 genomförde en kupp och upprättade en militärdiktatur.

Givetvis var det mycket svårt att bedriva massarbete och masskamp under sådana omständigheter. Under diktaturen förbjöds den anarko-syndikalistiska centralorganisationen CNT och dess militanter och anhängare förföljdes brutalt. Det gick så långt att i början av 1930-talet trodde de flesta marxisterna att CNT var ute ur leken. De visade sig ha fel, men det är en annan historia, och när CNT återuppstod så var det under en period då det rådde vittomfattande kamp och allmänt revolutionärt uppsving där den individuella terrorismen spelade en mycket undanskymd roll.

När man studerar den spanska anarkosyndikalismen så framgår tydligt att den breda masskampen fick det allt svårare när den individuella terrorn hade stor omfattning, vilket inte är särskilt förvånande, eftersom terrorismen också åtföljdes av en allt hårdare repression.

Under sådana omständigheter tenderar den individuella terrorn att bli allt värre och hämndaktioner mot förtryckarna blir ett självändamål. Våldsspiralen skapade ett klimat där även personer i den egna rörelsen råkade illa

ut och mördades – om de misstänktes vara förrädare eller man helt enkelt ansåg att de hade felaktiga (för kampen skadliga) uppfattningar.

Den individuella terrorn lyckades heller inte skaka det bestående systemet – resultatet blev i stället ett allt brutalare förtryck där tortyr och mord, kamouflerat som ”död under flyktsök”, blev vardagsmat och där enskilda företagare, godsägare och köpmän anlidade ”egna” mördarband för att terrorisera vänstern och likvidera obekväma personer, inklusive konkurrenter(!) – mycket av denna terrorism tillskrevs givetvis också anarkisterna.

Tyska kommunisterna 1918-23

Efter första världskriget fanns i den nybildade Kommunistiska internationalens en stark ultravänsteristisk strömning, inte minst i det tyska kommunistpartiet. Den yttrade sig bland annat i mycket tveksamma upprorsförsök.

Ett särskilt sorgligt exempel är ”Marsaktionen” 1921, då de tyska kommunisterna försökte åstadkomma revolution genom att tillgripa sabotage, väpnade attacker mot polisstationer och rena provokationer. De trodde sig på så sätt kunna väcka massorna, fast resultatet blev bara ett svidande nederlag: de övergavs av arbetarmassorna och äventyret slutade med att många militanter hamnade i fängelse och partiet förlorade hälften av sina medlemmar. Till bedrövelsen hör att det tyska Kommunistpartiet inspirerades till dessa idiotier av Kominterns representanter, främst ungraren Bela Kun.

I praktiken underminerade Marsaktionen möjligheterna till en tysk revolution. När de objektiva förutsättningarna ett par år senare var mycket gynnsamma, var partiet så försvagt och demoraliserat att man inte förmådde utnyttja situationen utan det hela slutade med ett nytt fiasko. Därmed banade man också väg för nazisterna att ta över.³

Stads- och landsbygdsgerrillor

Inspirerade av den kubanska revolutionen som segrade 1959 uppstod gerillarörelser i de flesta länderna i Latinamerika. Merparten slutade med svåra nederlag, mest känt är Che Guevaras i Bolivia.

Förutom i Kuba (1956-59), så var det bara i Nicaragua (1978-79), som gerillakampen segrade, men i båda fallen hade man redan från början haft en djup massförankring och den väpnade kampen var inte bara en angelägenhet för små minoriteter. Gerillakampen var inte heller särskilt långvarig.

Allmänt kan sägas att många minoritetsaktioner, särskilt med våldsinslag eller sabotage av olika slag, är problematiska ur ett revolutionärt perspektiv.

De latinamerikanska erfarenheterna finns väl dokumenterade och har diskuterats utförligt, exempelvis fördes en grundlig debatt om gerillalinjerna i Fjärde Internationalen i början av 1970-talet, med främst stadsgerillan i Argentina och landsbygdsgerillan i Bolivia som exempel.⁴

Från slutet av 1960-talet bildades "stadsgerillor" eller terroristceller i Europa, såsom RAF/Baader-Meinhof-ligan i Tyskland, Röda brigaderna i Italien, samt Japanska Röda Armén och Weathermen i USA. Dessa grupper åstadkom ingenting som hade någon progressiv betydelse, utan de bidrog bara till att polisbevakning, infiltration och andra repressiva åtgärder stärktes.

De enda väpnade grupper som kan sägas ha uppnått något är irländska IRA och baskiska ETA, men det var under speciella omständigheter. Och inte minst så hade de redan från början en verklig folklig förankring. Sedan kan man mycket väl ställa frågan om de inte kunde ha uppnått mer om de inte lagt så stor vikt vid den väpnade kampen.

Våld mot poliser och politiska motståndare

Hur bör revolutionärer förhålla sig till representanter för statens våldsmaskin, exempelvis poliser, eller till strejkbrytare och andra som hamnat på motståndarsidan? Vissa, speciellt politiskt oskolade, kan frestas till att hämnas på individer, till exempel misshandla poliser, politiska motståndare eller strejkbrytare som man lyckats få tag på.

Detta är ingen bra idé och medvetna revolutionärer har för det mesta försökt avstyra sådant. I strejkerna i Sverige i början av 1930-talet (som Ådalen -31 och Klemensnäs i Västerbotten året därpå) utmärkte sig ledande lokala kommunister genom att aktivt förhindra misshandel av strejkbrytare och poliser.

Ett ännu mer lärorikt exempel är hur den peruanske bondeledaren Hugo Blanco och den väpnade bonderörelsen hanterade polisen och de väpnade styrkorna under den väpnade kampen i Peru på 1960-talet. Dels så försökte man vinna lägre befäl och soldater (och man lyckades ibland även med detta). Dels behandlade man tillfångatagna humant, man varken misshandlade eller dödade dem, utan man gav dem mat, plåstrade om dem, redogjorde för sin kamp och dess syften och släppte dem sedan – detta skapade sympati och räddade förmodligen flera revolutionärers liv, inklusive Blancos eget, när de senare blev tillfångatagna. Det gjorde det möjligt för dem att senare återuppta kampen.

BILD. Black lives matter-demonstration i NYC 2014.

Det var inte för så länge sedan som det var vanligt med våldssaktioner utförda av "autonoma" grupper även i Sverige. De som utförde dessa var främst AFA och det så kallade "svarta blocket", vilket tog formen av stenkastning mot polis, fönsterkrossning och annan skadegörelse, men även fysiska attacker mot meningsmotståndare (i vissa fall till och med "hembesök" och misshandel av individer) förekom.

I detta sammanhang kan nämnas Göteborgskravallerna 2001, som förutom massdemonstrationer även åtföljdes av vandalism och andra våldssaktioner som "det svarta blocket" inspirerade till och utförde. Enligt min mening blev konsekvenserna av våldsamheterna främst negativa, det vill säga de tog udden av massdemonstrationerna och ledde till att många vanliga människor passiviserades.

En annan typ av minoritetsaktioner har från 1990-talet och framåt utförts av djurrättsaktivister. Deras handlingar har inte fått lika negativa konsekvenser som "svarta blockets", men jag betvivlar att de spelat särskilt stor roll för att ändra allmänhetens syn på det som djuraktivisterna syftat till att avslöja eller stoppa. De gånger de främst varit ute efter att dokumentera och sprida kunskap om missförhå-

landen har de å andra sidan gjort en hel del nytta, men det är mycket tveksamt att rena sabotagehandlingar givit några positiva effekter (exempelvis att släppa lös av minkar, med de konsekvenser som detta fått för både minkarna och djurlivet för övrigt).

Någon kanske menar att Gula västarna (Frankrike) och de aktuella antirasistiska demonstrationerna och upploppen i USA efter mordet på afroamerikaner visar att det är helt okej med våldssaktioner. Men för det första så handlar det i båda fallen om verkliga massaktioner, och USA är dessutom ett mycket våldsamt samhälle där i

synnerhet grovt våld från polisens sida är en del av vardagen. Mot bakgrund av det kan man ha en viss förståelse för de plundringar med mera som följt i massmanifestationernas spår, men även i sådana fall bör revolutionärer verka för att stoppa skadegörelse och plundringar, som på sikt leder till att rörelsen urartar och marginaliseras i stället för att väcka allt större delar av befolkningen i kamp mot förtrycket och för ett bättre samhälle.

Plundringar, sabotage och våldsamheter av olika slag, kan dessutom skrämja många människor och antingen få dem att avstå från att delta eller, vilket är ännu värre, att bli fientligt inställda till rörelsen. Detta är något som reaktionärer alltid försöker utnyttja, även när det egentligen finns litet fog för det, men som givetvis får större slagkraft när det verkligen har ägt rum sådana händelser som kan uppröra "vanligt" folk. Just det kan man se tydligt i dagens USA, där Trump i sin presidentvalskampanj förde fram "lag och ordning" som en viktig fråga. Trumps syfte var givetvis att motverka BLM-rörelsen.

Slutord om våldsanvändning

Vårt mål är en värld helt utan våld. Vår strävan är en kamp som innehåller så lite våld som möjligt. Väpnad kamp är klassfiendens hemmaplan. De förtryckta och utsugna kan aldrig vinna "rent militärt", eftersom motståndaren alltid har mycket större våldsmaskiner. Vi kan vinna genom att kapitalets resurser smälter samman, att de blir obrukbara. Ett exempel är hur Hugo Blanco vann över poliser och fängvaktare till sin sida.

Men samtidigt får vi inte vara naiva. Tillgripande av våld kan bli nödvändigt för att förhindra massakrer och övergrepp. Men vi måste alltid sträva efter att minimera våldet. Även den "goda sidan" brutaliseras i ett krig. <<

Alla texter som anges i noterna finns på webbplatsen marxistarkiv.se

¹ Frågan om hur de stora massorna uppnår ett fördjupat revolutionärt klassmedvetande har analyserats och diskuterats länge i den marxistiska rörelsen, bland annat av Ernest Mandel, se till exempel kapitlet "Kampen om massorna" i boken *Från klassamhälle till kommunism*.

² I boken *Syndikalismen vid makten*.

³ Händelserna i Tyskland har noga behandlats och analyserats av den franske marxisten Pierre Broué i hans doktorsavhandling om den tyska revolutionen. En svensk översättning av avsnittet om Marsaktionen finns på marxistarkivet, se *Den tyska revolutionen*.

⁴ Se *Argentina och Bolivia – ett bokslut* av Hugo Blanco, Peter Camejo, Joseph Hansen, med flera.

Vad blev det av ”det goda arbetet”?

”Vi är inga maskiner”, det var gruvarbetarna på LKAB:s fältrop när de vid årsskiftet 1969-1970 lade ner arbetet. Därefter följde också en tid när kampen för arbetets innehåll var i blickpunkten. Men var befinner vi oss idag? Jan-Olov Carlsson kan se tillbaka på flera decennier av fackligt förtroendemannaskap på Volvo Lastvagnar i Umeå, en tidsperiod när det förhatliga löpande bandet såväl försvunnit som kommit tillbaka.

BILD. Gruvstrejken, Kiruna, 1969.

Det har alltid förts en kamp om villkoren i arbetet. Fokus har dock skiftat över tid. Det man först tänker på är arbetsmiljöfrågor, löner, arbetstider, semester och andra allmänna villkor. Sett över tid har också stora framgångar kunnat uppnås. Kollektivavtalets betydelse kan inte

nog understrykas, som ett resultat av kollektiv kamp.

Jag tror tyvärr att självbilden om den svenska reformismens historiska framgångar underminerar den kamp som måste föras för att vidmakthålla och, i ännu högre grad, förstärka arbetarklassen position i samhället. Fortfarande sägs det att vi har en av världens starkaste och bäst organiserade fackföreningsrörelse. Ändå befinner vi oss på ett sluttande plan utan någon logisk slutpunkt. Det finns ingen botten som utgör en slags trygghet i form av ”hit, men inte längre”. Brutaliseringen av arbetets villkor är en del av marknadslogiken. Globaliseringen blir både förklaringen och ursäkten.

Den fråga som jag ska beröra ligger lite vid sidan om kampen för arbetets materiella villkor. Kampen för värdiga och humana villkor i arbetet är alltid aktuell, men har ingen naturlig plats i förhandlingsordningen eller partsrelationen. När dåvarande Metallindustriarbetarförbundet antog dokumentet om *Det goda arbetet* på kongressen 1985 var det som ett eko från gruvarbetarstrejken, skogsarbetarstrejken, sömmerskestrejken, städerskestrejken, och andra strider som pågick från 1969 till mitten av 1970-talet och som alla hade inslag av en kamp för människovärdet. LO-kongressen 1991 antog ett dokument om *Det hållbara arbetet*. Sedan kantrade utvecklingen åt ett annat håll. De offensiva föresatserna om ett bättre arbetsliv blev till en

Är tanken på en humanisering av arbetet och ett kollektiv självförverkligande för stora delar av arbetarklassen bara en naiv illusion? Kort sagt, är det någon mening att ens försöka? Det är kring dessa frågor jag ska försöka föra ett högst subjektivt resonemang.

ARTIKELFÖRFATTARE

Jan-Olov Carlsson

är facklig ordförande på Volvo Lastvagnar i Umeå. Medlem i Vänsterpartiet och Socialistisk Politik.

försvarskamp mot en våg av försämringar på arbetsmarknaden, inte minst kring ottrygga anställningsformer. Den negativa utvecklingen har blivit så iögonfallande att LO-kongressen 2016 beslutade att ett program om "det goda arbetet i en ny tid" ska tas fram.

Dokument och rapporter är en sak. Det är vad som har hänt som räknas. Jag har ingen bred kunskap kring detta. Jag vet vad som har hänt på den arbetsplats där jag tillbringat i princip hela mitt vuxna liv. Det innebär att det jag beskriver kommer att handla om arbetsvillkor ur en relativt privilegierad klassposition. Villkoren för tillsvidareanställda arbetare inom exportindustrin är väsentligt annorlunda än för timanställda, inhyrda eller papperslösa vid sidan av den ordinarie reglerade arbetsmarknaden. Villkoren för alla med osäkra och ottrygga anställningar är en av klasskampens akuta kärnfrågor idag. Om detta handlar inte min spaning; där finns det rapporter och reportage som beskriver en långt mer brutal verklighet än den vid löpande bandet inom bilindustrin. För den som inte kommit i kontakt med Ellinor Torps utmärka *Vi, skuggorna*, rekommenderas en läsning.

Likafullt handlar även min berättelse om makt och inflytande, om likabehandling och människovärde. En rimlig fråga man kan ställa sig är: går det att uppnå "det goda arbetet" inom ramen för det kapitalistiska samhället? Är tanken på en humanisering av arbetet och ett kollektivt självförverkligande för stora delar av arbetarklassen bara en naiv illusion? Kort sagt, är det någon mening att ens försöka? Det är kring dessa frågor jag ska försöka föra ett högst subjektivt resonemang.

Mina erfarenheter består av drygt fyra decennier på samma arbetsplats. Hur representativ de är i förhållande till andra arbetsplatser inom industrin och likartade verksamheter har jag svårt att bedöma. Detta till trots tror jag ändå att de ger en del perspektiv kring vad som har hänt inom produktionssfären och hur frågor kring arbete och arbetsorganisering förändrats över tid.

Synen på arbetet

Som enskild individ, arbetare eller tjänsteman, som forskare eller som debattör kan du utöva visst inflytande för att påverka arbetets utformning, men endast till en liten del. Avgörande är givetvis den fackliga organisationens förmåga att driva på och kämpa sig till en förändring mot de rådande förutsättningarna. Dessa förutsättningar varierar förstås över tid.

Taylorismen och Scientific Management innebar en dramatisk förändring

av arbetets organisering. Den moderna arbetsdelningen hade slagit rot. Slöseriet med mänskligt arbete skulle upphöra, och produktivitetsvinsterna skulle även komma de arbetande tillgodo. Själva arbetsdelningen var i sig inget nytt. Redan Marx polemiserade på sin tid mot Adam Smith klassiska exempel på nåltillverkningen där "En person drar ut metalltråden, en annan rätar ut den, en tredje skär av den, en fjärde vässar den, en femte slipar den vid toppen för att kunna sätta på huvudet..." Marx såg arbetsdelningens utbredning i produktionen som grundläggande för arbetarnas alienation: "Proletärernas arbete har genom maskineriets utveckling och arbetsdelningen förlorat all självständig karaktär och därmed all lockelse för arbetaren", heter det i *Kommunistiska manifestet*.

Men just genom att arbetsdelningen sattes i ett samhälleligt perspektiv, som en väg till utveckling och välstånd, blev den en viktig komponent i den svenska arbetarrörelsens politiska tänkande. Jag skrev för ett 20-tal år sedan en essä i *Röda Rummet* med titeln "Det onda arbetet – om sökandet efter den goda utopin". Där försökte jag undersöka hur arbetets ideologi format fackförklaringsrörelsen kamp, eller kanske snarare brist på kamp, för värdiga villkor i arbetet. Baserat på de erfarenheter vi hade av en framgångsrik period av facklig arbetet kring frågan om arbetets organisering var essän ett uttryck för en optimistisk bedömning om möjligheterna att påverka arbetets autonomi. Det visade sig senare att det endast handlade om en kort parentes innan motreaktionen kom...

Arbetarrörelsens ideologi är präglad av arbetssamhällets lutherska moral att arbete är en plikt och samhällslig skyldighet. Arbetet är den viktigaste socialisationsprocessen som vuxen, det är där identiteten formas och utvecklas. Arbetet ger en klassbestämning. Det kan vara allt mellan ett nödvändigt ont till en arena för självförverkligande.

Margareta Ouidhus har i boken *Vägen till jämlikhet* analyserat den svenska arbetarrörelsens syn på dessa frågor under det förra seklet. Föga förvånande är det dominerande synsättet att meningen med arbetet är att producera effektivt och rationellt för att sedan fördela överskottet så jämnt som möjligt. Man kan kalla detta för produktivitetstänkande. Mot detta har det funnits en annan idétradition, en emancipatorisk idé om att arbetet också kan vara ett sätt för människor att förverkliga sig själva, att arbetet kan ha en vidare mening för arbetaren. Den idétraditionen har gjort sig gällande under perioder på 1900-talet: under 20-talet, 40-talet och från 60-talet och framåt. Den

emancipatoriska traditionen har också varit betydligt mer framträdande inom arbetarrörelsens politiska gren än dess fackliga. Svensk fackföreningsrörelse har traditionellt varit produktivitetssivrare via teknikutveckling, strukturalisering och tidmätningssystem som MTM. Det har skapat ett förhandlingsutrymme för löneökningar och förbättringar av allmänna villkor i kollektivavtalen.

De stora arbetarstriderna i slutet av 60-talet och in på 70-talet, som jag nämnde inledningsvis, hade starka inslag av frigörelse och inflytande. Det var explosioner av vrede mot usla arbetsförhållanden och inhumana villkor. Dessa utbrott var impulsen till att den emancipatoriska idétraditionen åter hamnade i politikens fokus. Det var förhållandena på arbetsplatsen, vardagens slit för hundratusentals arbetare, som fick en avgörande betydelse för utvecklingen under några decennier.

Ett avsnitt ur socialdemokraternas partiprogram från 1975 kan illustrera detta:

Varje människa har rätt till ett arbete som kan upplevas meningsfullt. Arbetet måste ingå i ett socialt sammanhang, där arbetets frukter används för att tillfredsställa individuella och gemensamma behov. Därför måste bestämmanderätten över produktionen läggas i hela folkets händer. Produktionen måste organiseras så att varje människa blir bemött med aktning och respekt för sitt arbete.

Denna emancipatoriska syn på arbetet understöddes av den arbetsrättsliga lagstiftningen inom en rad områden. Sett genom den tidens glasögon var de försiktiga och kompromissande, men idag känns de som oerhörda landvinningar.

Det känns avlägset. Det var ändå bara några år före jag började som montör av lastbilshytter på Volvo Lastvagnar i Umeå vid 70-talets slut. Om jag, utifrån mina egna erfarenheter, gör en bedömning av hur debatten om arbetets karaktär förändrats under de senaste fyra decennierna så landar det ungefär så här:

1980-talet: starkt influerat av den emancipatoriska idétraditionen, men med betydande inslag av produktivitetstänkande, det vill säga ett nytt sätt att organisera arbetet förutsåddes vara mer effektivt och rationellt.

90-talet: en gradvis men tydlig svängning till produktivitetstänkande genom Toyotismens och lean-konceptets utbredning inom svensk industri.

Arbetarrörelsens ideologi är präglad av arbetssamhällets lutherska moral att arbete är en plikt och samhällslig skyldighet. Arbetet är den viktigaste socialisationsprocessen som vuxen, det är där identiteten formas och utvecklas. Arbetet ger en klassbestämning. Det kan vara allt mellan ett nödvändigt ont till en arena för självförverkligande.

00-talet: Inom ramen för industriavtalet och med hänvisning till försvaret av svensk industris konkurrenskraft styrs frågan om makt och inflytande i arbetsorganisationsfrågor åt sidan.

10-talet: Kapitalets dominans över arbetets karaktär och utformning står ohotad. Ökad betoning av ”rätten att leda och fördela” och från fackföreningsrörelsen sida en individualisering i synen på arbetet med kompetensutveckling och anställningsbarhet i fokus.

Spaning för 20-talet: Den snabba teknikutvecklingen som brukar gå under beteckningen Industri 4.0, det vill säga den fjärde industriella revolutionen, kan innebära en förändrad syn på arbetsdelningen. De industriföretag som förmår att integrera kompetens som den nya tekniken förutsätter rakt in i produktionsprocessen kommer att få avsevärda fördelar. En sådan utveckling talar för en utvidgning av arbetsinnehåll och autonomi och därmed mot inhyrning av arbetskraft och andra temporära kontrakt som baseras på enkla och kompetensfattiga arbetsuppgifter. En ny dörr öppnas för offensiva fackliga initiativ.

Bilbranschen sätter trenderna

Trenderna inom industrin kring utveckling i arbetet sätts oftast av bilbranschen. I Sverige fick det sociotekniska synsättet ett viktigt avtryck när Volvo 1974 invigde Kalmarverken. Där frångicks det traditionella löpande bandet och istället flyttades bilarna på batteridrivna vagnar som styrdes av slingor i golvet. Fabriken byggdes med stora fönsterytor för maximalt ljusinsläpp. Arbetarna delades in i mindre grupper med ambition att man på så vis skulle kunna påverka hur arbetet bäst (mest rationellt!) skulle kunna utföras.

Sociotekniken hämtade inspiration ur en sammanjämkning mellan *Human Relations*-skolan och den mer teknikorienterade *Scientific Management*. Grundtesen är att människa och teknik måste samverka och industriella organisationer måste tillvarata människors kreativitet och tillgodose det mänskliga behovet av uppmuntran och motivation.

Ett steg längre gick Volvo under den korta tid som Uddevallaverken var igång och producerade personbilar. Med stöd från forskare ville man utveckla ett effektivt flöde med utgångspunkt från reflexiv produktion, god ergonomi och lärande i ett utvecklat lagarbete.

Det här var förstas inget unikt för Volvo. Många större industriföretag var sysselsatta med samma tankar. En rationell utgångspunkt var förstas arbetskraftsfrågan – hur skulle industrin kunna konkurrera om den framtida arbetskraften om unga människor såg fabriksarbetet som ont slit och utan framtid?

Det var också utgångspunkten för mitt eget engagemang i frågan från någon gång i mitten av 80-talet. Jag var då facklig gruppförande på monteringen och influenserna av de diskussioner som fördes om ny arbetsorganisation var märkbara i vårt fackliga arbete. Några år tidigare hade den mest elementära formen erövrats, arbetsrotation, utan att det var uttryck för något annat än att motverka tristessen att stå och göra samma arbete varje dag.

För att ta ytterligare steg framåt bestämde vi tillsammans med ledningen för monteringen att starta ett större utvecklingsarbete. Det innefattade allt från att jag tillsammans med monteringschefen besökte skolor och diskuterade med eleverna om deras förväntningar på framtida arbete, till att besöka forskargruppen som var igång med att bidra till starten av Volvos Uddevallafabrik. Konkret blev det en serie olika idéer om att bryta ner den traditionella line-monteringen till fabriks- och arbetsplatsutformningar som gav möjlighet till ett väsentligt mycket större arbetsinnehåll än tidigare, och även försök till att ge grupparbete ett innehåll. Givetvis skedde samma utveckling på andra delar av fabriken utifrån de förutsättningar som pressning, svetsning och målning av lastbilshytter gav, men jag begränsar min beskrivning till den verksamhet jag själv befann mig i, nämligen monteringen av hytter.

De första spåren kring frågor om förändrad arbetsorganisation på fabriken hade blivit märkbara redan 1973. Då var det ett fackligt uppvaknande i dess mest elementära form. Sedan dess har många partssammansatta arbetsgrupper varit igång, många publikationer har författats, ett stort antal forskare har gjort besök, otaliga möten har diskuterat tusen och en detalj. Lite i skuggan av de mer välkända exemplen, som Volvo Uddevalla, lyckades metallklubben på Volvo Lastvagnar i Umeå gå ett steg längre i såväl praktiskt genomförande som tecknande av ett långtgående kollektivavtal om inflytande i den arbetsorganisatoriska utvecklingen. Ett avtal som också innefattade ett stödjande lönesystem.

Frihet på rastgården

Det viktiga i sammanhanget är förstas i vilken utsträckning detta faktiskt

påverkade möjligheterna till utveckling i arbetets autonomi för dem som utförde produktionsarbetet. Går det att uppnå något annat än rent kosmetiska förändringar, eller går det rent av att uppnå väsentliga förändringar?

På den frågan svarar jag: jovisst går det att åstadkomma stora och viktiga förändringar i arbetssätt och produktionsupplägg lokalt på en fabrik, såvida man inte hotar det grundläggande villkoret att förbli konkurrenskraftig och främja en fortlöpande produktivitet-utveckling. Detta är något av frågans paradox. Fångade i den företagsekonomiska logikens fängelse finns det en relativt stor frihet på rastgården. Om, och när denna logik av kostnadseffektivisering och rationalisering inte följs, då upphör också friheten att utveckla arbetet.

I vårt fall pågick en intressant period under hela nittiotalet och några år in på det nya millenniet. Därefter blev det en radikalt annorlunda utveckling på Volvos Umeåfabrik och som också motsvarades av de stora trenderna inom industrin. Men innan vi kommer dit, tillåter jag mig att saxa ur en essä som jag skrev 2003 till *Arbetarens* bilaga *Radar* om just denna period och som fångar en del av de framgångar vi faktiskt uppnått:

Arbetet är grupporganiserat där varje grupp tar ett helhetsansvar för sin produkt. Produktionslayouten är designad i kortflöden för att skapa förutsättningar till en alternativ monteringsfilosofi än det löpande bandet. Alla metallare har haft en avtalad rätt till att få utvecklas i att kunna montera en hel lastbilshytt med alla tillhörande justeringar och tester, kontroller och administrativa arbetsuppgifter. Det är ett avancerat arbete fjärran från löpande bandets temposlaveri, ett arbete där vanmakt ersatts av yrkesarbetets stolthet. Som stöd till denna utveckling har det funnits ett lönesystem som värderat utvecklingen i arbetet och som medfört att Volvoarbetarna i Umeå haft en bättre löneutveckling än de flesta andra industriarbetsplatser den senaste femårsperioden.

Det som varit på monteringen har i minst lika hög grad gällt för den övriga fabriken där lastbilshytterna pressas, svetsas och målas. Det är inget himmelrike – det är fortfarande en svensk industriarbetsplats med drygt två tusen metallarbetare som beskrivs. Men i jämförelse med många andra arbetsplatser finns det en större självaktning och starkare självkänsla bland metallarna. En del skulle nog också vilja påstå att det finns en styrka och okuvlighet som börjar bli ovanlig inom arbetarklassen. Resul-

jovisst går det att åstadkomma stora och viktiga förändringar i arbetssätt och produktionsupplägg lokalt på en fabrik, såvida man inte hotar det grundläggande villkoret att förbli konkurrenskraftig och främja en fortlöpande produktivitet-utveckling. Detta är något av frågans paradox. Fångade i den företagsekonomiska logikens fängelse finns det en relativt stor frihet på rastgården.

tatet har också blivit en arbetsplats med ett gott rykte av en kombination av faktorer som arbetsinnehåll, lön, utvecklingsmöjligheter, trygghet och arbetstider.

Volvos Lastvagnars hyttfabrik i Umeå har varit ett exempel på att det med medvetet fackligt arbete går att flytta fram positionerna när det gäller arbetssituationen, inflytande och egenkontroll i arbetet.

Nederlaget

Det som hände därefter var ett total omkullkastande, ett generalangrepp på det arbete som påbörjats för att skapa meningsfulla och utvecklande arbeten. Företaget hade förberett angreppet genom att säga upp de lokala avtal som bidragit till att uppnå bättre arbetsvillkor och inflytande. Avtalen sades upp eftersom *Metallklubben* inte accepterade de försämrade villkor som företaget ville få igenom på "frivillig" väg.

Jag kommer mycket väl ihåg ett stort fackföreningsmöte från den här tiden. Vi hade kallat till möte i matsalen. Lokalen är sprängfylld. Packade som sillar trängde 500- 600 personer ihop sig. Resten fick stå utanför i korridoren där vi hade monterat upp högtalare. Företaget har just sagt upp det lokala avtalet om arbetsorganisation och lönesystem. Det rådde kampstämning. Informationen om att *Metallklubbens* förhandlare har tvingat in företaget i förhandlingsrummet togs emot entusiastiskt. Ännu var inte slaget förlorat. Från *Metallförbundet* har det kommit en ombudsman som i ett brandtal framhöll *Metallklubbens* framgångar som ett föredöme. Han betonade att den kanske sista utposten för *Metalls* vision om "Det goda arbetet" inte fick falla. Applåder. Mötet beslutade att ge förhandlingarna en förnyad chans.

Det blev långa och utdragna förhandlingar. Nya arbetsgrupper tillsattes. Företaget hade strategin klar: hela produktionslayouten skulle förändras, arbetsorganisationen skulle i grunden stöpas om. Den nygamla tesen om det löpande bandets överlägsenhet förfäktades av diverse konsulter som sprang omkring och deltog i projektet. Efter några år var transformationen klar. Ett 20-tal kortflöden som var designade för lagarbete, maximal arbetsbreddning och stor arbetsutvidgning hade ersatts av flera hundra meter långt löpande band med ett 70-tal arbetsstationer. Objektet, lastbilshytten, rörde sig långsamt framåt och under en cykeltid på tre minuter skulle ett antal artiklar monteras.

Man ska inte underskatta hur en nedötningsprocess i ett utdraget förlopp över tid demoraliserar ett kollektiv.

Den kollektiva kampkänslan som från början var stark på fabriken hade inga uttryck i kampmetoder som finns tillgängliga i det ordinarie fackliga arbetet. Fredsplikten, som instiftades med *Saltsjöbadsavtalet* 1939, framtog den lokala fackliga organisationen möjligheter att vidta stridsåtgärder. Arbetsrätten är på arbetsgivarens sida. Även om *Medbestämmandelagen* föreskriver en skyldighet för arbetsgivare att förhandla gäller fortfarande arbetsgivarens oinskränkta makt att leda och fördela arbetet.

Hade striden om arbetets organisering skett några decennier tidigare skulle det sannolikt lett till en spontan arbetsnedläggelse eller liknande kamputtryck. Vi ska komma ihåg att när *Medbestämmandelagen* instiftades 1976 var det som en eftergift för den vrede och frustration som de "vilda strejker-nas" var uttryck för. Men i lika hög grad var lagen en tydlig reglering av fredsplikten och med sanktioner och böter för de arbetare som inte höll sig till reglerna. Bötesbeloppet som i början var 200 kronor är idag utan maxbelopp och dessutom har strejkrätten undergrävt ytterligare i ny lagstiftning.

Att endast förfoga över en knuten näve i fickan leder inte till fackliga segrar. Och när tiden går utan att det inte finns några exempel på fackliga strider som leder till framgång påverkar det klassmedvetandet och arbetarklassen kollektiva självförtroende. Det finns anledning att påminna sig Tage Erlanders uttalande om att "Det kanske är så att arbetarrörelsen en gång per generation behöver en stor strid".

Fackföreningsrörelsens ledning, inte minst IF Metalls, har istället för att mobilisera till kamp, försökt ligga steget före i anpassningen till de nya villkoren i den globaliserade ekonomin. Vårt lokala fackliga nederlag sammanföll tidsmässigt med hur *Industriavtalet* befästes inom industrin. Dess mantra var "I takt med Europa, det vill säga för att klara svensk industris konkurrenskraft måste löneutvecklingen växlas ner till den takt som konkurrentländerna har. I detta låg också en beaktelse till att produktivitetens utvecklingen måste upprättas jämfört med konkurrentländerna och då låg det nära till hands att intresset för *Lean* och *Toyotismen* blev starkt inom de fackliga ledningarna.

I välformulerade tal på fackliga kongresser uppmanas de lokala facken att gå ut och vinna kriget om det "goda arbetet". Dagen efter fortsätter generalstaben att förhandla om kapitulationsvillkoren. Demobiliseringen av den fackliga kampen har kommit att innebära att en hel generation av arbe-

tare saknar egna och andras erfarenheter av kollektiv kamp.

Vi har befunnit oss på ett sluttande plan under en lång tid. Villkoren i arbetet har gradvis försämrats. De enkäter som har gjorts under de senaste decennierna kring industriarbetarnas upplevelse av utveckling i arbetet pekar på en låg grad av egenkontroll, starkt bundet och styrt arbete, högre förekomst av kortcykliga arbeten, avsaknad av kompetensutveckling, och så vidare. Att det sammanfaller med olika praktiska avtryck av lean-konceptet och en markant ökning av bemanningsanställda torde inte komma som någon överraskning. Denna negativa utveckling har varit som mest tydlig inom bil- och elektronikindustrin.

Det behöver inte betyda att allting blivit ett elände. Inom stora delar av industrin har den fysiska arbetsmiljön blivit avsevärt uppgraderad; ventilation, belysning, hjälpmedel och arbetsredskap har genomgått stora förbättringar under årens lopp. Inflytandet över arbetets organisering och möjligheterna att påverka sin egen arbetssituation har däremot nått till bottenivå. Egenmakten har minimerats genom standardiserade arbeten, regelstyrning och inte minst genom att logistikflöden har blivit bestämmande över mänsklig aktivitet. Utrymmet för engagemang och kreativitet är begränsat. Till den arbetsdelning som finns mellan traditionella arbetar- och tjänstemannafunktioner kan vi addera en liknande arbetsdelning inom arbetarkollektivet. Teamleaders, samordnare, kvalitetskoordinatorer, produktionstekniskt stöd och liknande funktioner och roller som fortfarande ligger inom industriarbetarnas avtalsområde dränerar arbetsinnehållet för majoriteten av arbetarna. För några blir det karriärvägar för att befria sig från själva produktionsarbetet. När arbetsorganisationen utgick från ett sociotekniskt synsätt var ambitionen att integrera sådana arbetsuppgifter i det direkta produktionsarbetet som ett sätt till arbetsberikning för all produktionspersonal.

Inom arbetslivsforskning, oavsett om den bedrivs inom sociologin, arbetspsykologin eller den kliniska medicinen råder det knappast någon oklarhet över att människor som har ett arbete med höga krav men med begränsade möjligheter att påverka sin arbetssituation har de sämsta psykosociala förutsättningarna och är i riskzonen för ohälsa och utslagning, arbetsmiljöförbättringar till trots. Vi ska komma ihåg att de löpande banden på 2020-talet i allt väsentligt är en mycket mer stressande arbetssituation än den monteringslina jag först ställde mig vid i

Kampen för värdiga villkor i arbetet är en uppgift som är större än enskilda förhandlingsfrågor kring löner, pensionsavsättningar eller arbetstidsförläggning. Det handlar om helheten, om klassens position, men också att som individ mötas av respekt för det kunnande och de arbetsuppgifter som utförs.

slutet av 1970-talet. Decennier av jakt på det slöseri i form icke nödvändiga kroppsrörelser och steg, icke värdeskapande materialhantering etc och som på "leanspråk" kallas "waist" har eliminerat de andhämtningspauser i form arbetstid som inte var belagd med arbete i de mindre effektiva line-uppläggen. Den tiden är förbi. Den totala belastningen i arbetet har ökat genom hårdare arbetstempo och ökade krav på resultat. Arbetet har blivit mer presat och arbetaren mer stressad.

Alla försök att uppnå motivation, laganda, ägarskap eller vad det för stunden kallas är dömda till att bli små uppflammande irrbloss som snabbt slocknar om strukturerna kring **arbetsorganisering** och arbetsledning förblir intakta.

Utifrån ett sådant resonemang skulle varje försök att förbättra de dagliga villkoren genom exempelvis olika initiativ kring inflytande och autonomi kunna avfärdas som meningslösa aktiviteter. Men då glömmar man en väsentlig del i formerandet av klassmedvetande: ökad egenmakt i arbetet kan ge upphov till stärkt självkänsla och positiv självbild på individuell, men framför allt på kollektiv, nivå. Erfarenheter av fackliga aktiviteter som stärker arbetets position i förhållande till kapitalet är en nödvändig förutsättning för att på allvar utmana de bestående maktstrukturerna. Det är kring denna utgångspunkt den fackliga strategin måste utvecklas.

I den fackliga byråkratins idévärld utgår inte maktperspektivet från klassbegreppet, från sociala och politiska rörelser. Den subjektiva faktorn, arbetarklassen, har förlorat sin betydelse. All vikt läggs vid de skenbart objektiva faktorerna, till exempel ny teknik, och därför blir "kompetensfrågor" och "kompetensutveckling" fackliga mantra som upprepas i tid och otid.

En som har satt fingret på det nödvändiga är den franske filosofen och marxisten Jacques Bidet:

Men från samma dag man ger upp tanken på att handla utifrån ett radikalt annorlunda mål riskerar man att suddas ut den exakta gränsen mellan vad som är en nödvändig omvandling av det kapitalistiska samhället och vad som bara är en anpassning till de nya villkoren i den kapitalistiska konkurrensen.

Framtidsspaning

Utvecklingen går inte rätlinjigt mot avgrunden. På samma sätt som det är viktigt att se de stora dragen och tendenserna, måste man också kunna se

var det skapas fönster för en utveckling i delvis annorlunda riktning och där arbetets autonomi har betydelse.

För några år sedan startades ett utvecklingsarbete på några av Volvos fabriker i Sverige. Jag blev tidigt inblandad i detta eftersom det ursprungligen byggde på en förhandling på koncernnivå. Vi ställde krav på åtgärder för att förändra arbetsituationen för våra medlemmar. Våra egna undersökningar och enkäter pekade entydigt i riktning att utarmningen av arbetsinnehåll nått en kritisk punkt.

Det sammanföll i tid med att företaget själv börjat intressera sig för vad som krävs för att produktionsprocessen ska kunna tillägna sig den snabba utvecklingen kring automation, elektrifiering, digitalisering, AI, Internet of Things, och annat i det tekniskifte som förknippas med Industri 4.0. Det är lätt att uppfatta att utvecklingen kring den nya tekniken är något som endast påverkar varor och tjänster. Det är inte lika uppenbart att det också kommer att få stor betydelse för produktionsprocesserna, det vill säga hur vårt arbete kan och ska utföras. Exempelvis innebär möjligheten att få information i realtid om vad som händer i produktionsprocessen en påverkan på hur arbetet ska utföras, att automation kräver nya kompetenser även bland operatörer och så vidare.

Kring dessa så olika utgångspunkter kunde ett spännande arbete påbörjas för att undersöka hur ett lag av operatörer i produktionen kan uppnå autonomi, det vill säga utföra arbetet fritt från stödfunktioner. Vad krävs för att uppnå detta? Går det att skapa förutsättningar? Arbetet har pågått några år och kan inte sägas vara avslutat. En slutsats som delas av båda parter är att den traditionella arbetsdelningen med nödvändighet måste upphävas. Mycket mer skulle kunna sägas kring detta, men jag nöjer mig med att konstatera att vi, ur ett fackligt perspektiv, aldrig kan avträda vår roll i dessa frågor. Även om inte heller detta arbete handlar om att ändra den grundläggande maktrelationen mellan arbete och kapital, är det en nödvändig förutsättning för att stärka arbetarnas position i det dagliga arbetet.

Frihetens rike

Kampen för värdiga villkor i arbetet är en uppgift som är större än enskilda förhandlingsfrågor kring löner, pensionsavsättningar eller arbetstidsförläggning. Det handlar om helheten, om klassens position, men också att

BILD. 40 år efter strejken.

som individ mötas av respekt för det kunnande och de arbetsuppgifter som utförs.

Kortsiktighetens princip, det otåliga kapitalets avkastningskrav, är förödande för arbetet. Jakten på kortsiktiga och gynnsamma placeringar driver utvecklingen av arbetslivet mer än all sammantagen forskning och kunskap om vad som borde göras. Det finns ett starkt och omedelbart samband mellan den globaliserade hyperkapitalism och arbetets ofrihet. Kampen för värdiga

villkor i arbetet måste till sin karaktär också vara systemkritisk.

Marx skrev om *frihetens rike* och *nödvändighetens rike* också med anspelning på arbetes karaktär och inte bara som en metafor för socialismen och kapitalismen. I Martin Hägglunds omtalade bok *Vårt enda liv – om sekulär tro och andlig frihet* finns ett resonemang som lyfter detta som det kanske mest betydelsefulla i Marx arbeten, och med större innebörd och betydelse än exempelvis värdeläran. Hägglund

menar att Marx, till skillnad från vad de flesta ansett, inte bekänner sig till allmän arbetsvärdeslära som förutsätter att arbetet är den nödvändiga källan till all rikedom. Hägglund menar vidare att en utveckling av Marx kritik av det kapitalistiska måttet på värde krävs en omvärdering av måttet på värde.

Det skadar inte att reflektera över arbetets karaktär, kring vad som är ett socialt nödvändigt arbete och vad som kan vara en arena av självförverkligande. När vi mekaniskt upprepar allas rätt till arbete i kampen mot arbets-

lösheten är det egentligen allas rätt till en anställning och inkomst vi menar. Lönearbetet har ett totalt grepp över de flesta människors tid. Ett sätt att underminera detta grepp är att kämpa för kortare arbetstid så att lönearbetet inte blir den socialt dominerande tiden. Att försvaga lönearbetets konturer är att försvaga själva kapitalismen. Genom att verka för aktiviteter och uttryck som ingår i frihetens rike – sociala samarbeten, föreningsliv, skapande och självförverkligande aktiviteter – bidrar vi till att vidga klyftan mellan samhälle och kapitalism.

Ett perspektiv på fackligt arbete

Kring millennieskiftet hade LO en ambition att påverka idédebatten. Olle Sahlström anställdes som ombudsman för LO-idédebatt, intressanta seminarier och debatter anordnades och en ambitiös utgivning av en skriftserie pågick under några år. I det första numret av skriftserien skrev Olle Sahlström en mycket tänkvärd essä om karaktären på fackföreningsrörelsen.

Han gjorde en åtskillnad mellan facklig organisation och facklig rörelse utifrån ett perspektiv om *maktutövande* eller *makterövrande*.

Den fackliga organisationen är maktutövande: demokratisynen blir teknisk, formell och målrational - representativ, effektiv, beslutsför, centraliserad. Demokrati blir ett nyttovärde.

Den fackliga rörelsen är makterövrande: demokratisynen blir delaktighet, direktdemokrati och mer värderationell ut ett frihetsperspektiv. Demokrati blir en frihetskraft.

En maktutövande fackförening använder honnörsord som tillväxt och fördelningspolitik.

En makterövrande fackförening har honnörsord som frigörelse och människovärde.

Om den maktutövande fackföreningen säger att medlemmen är maktlös för att hon är fattig, säger den makterövrande fackföreningen att medlemmen är fattig för hon saknar makt.

Det är en nyttig kontrastering. Organisation och rörelse förutsätter varandra – men det finns konfliktytor. Idag handlar det om vilket av dessa vi ska betona, organisation eller rörelse. För min del är svaret tveklöst rörelse. I allt det jag försökt beskriva i fråga om kampen för värdiga villkor i arbetet, det som jag under större delen av mitt fackliga arbete förknippat med Det goda arbetet, handlar om makterövring, om att öka egenmakt och autonomi för arbetare i produktionen. Det går att sammanfatta i den ledstjärna som jag har verkat efter som fackligt förtroendevald: "Obrottsligt lojal med arbetet, inte nödvändigtvis med arbetsgivaren".

Det har inte blivit en framgångssaga. Det har varit ett fackligt liv. <<

”

Det går att sammanfatta i den ledstjärna som jag har verkat efter som fackligt förtroendevald: "Obrottsligt lojal med arbetet, inte nödvändigtvis med arbetsgivaren".

Krig mot oljebaronerna

Andreas Malms bok *Corona, klimatet och det kroniska nödläget* utkommer på Modernista förlag den 8/1 nästa år. I den besvarar Malm frågan varför samhällets reaktion på coronapandemin kunnat bli så kraftfull medan åtgärderna mot det mer allomfattande hotet från klimatförändringarna är helt otillräckliga. Boken är också en grundlig genomgång av sambanden mellan klimatkatastrofen och en rad andra ekologiska kriser, framförallt av det komplex som coronapandemin stammar ur: den ökande spridningen av zoonoser, sjukdomar eller infektioner som kan överföras mellan djur och människor. Malm visar på hur serien av kriser som gör att vi befinner oss i ett kroniskt globalt nödläge är resultatet av kapitalismens massiva påverkan på planeten.

Den engelska utgåvan har undertiteln *War Communism in The Twenty-First Century*. I bokens avslutande del analyserar Malm vad som krävs för att undgå klimatförändringarnas mest katastrofala verkningar. Vi publicerar här ett utdrag ur den delen.

Om något av verkligt ska göras, måste byråkratin ersättas av demokrati, och det på ett verkligt revolutionärt sätt, som att utfärda en krigsförklaring mot oljebaronerna och aktieägarna.

– Lenin

ARTIKELFÖRFATTARE

Andreas Malm

är klimataktivist, humanekolog och författare. Hans böcker i klimatfrågan är bland annat: *Det är vår bestämda uppfattning att om ingenting görs nu kommer det att vara för sent*, Atlas 2008 och *Fossil Capital*, Verso 2016.

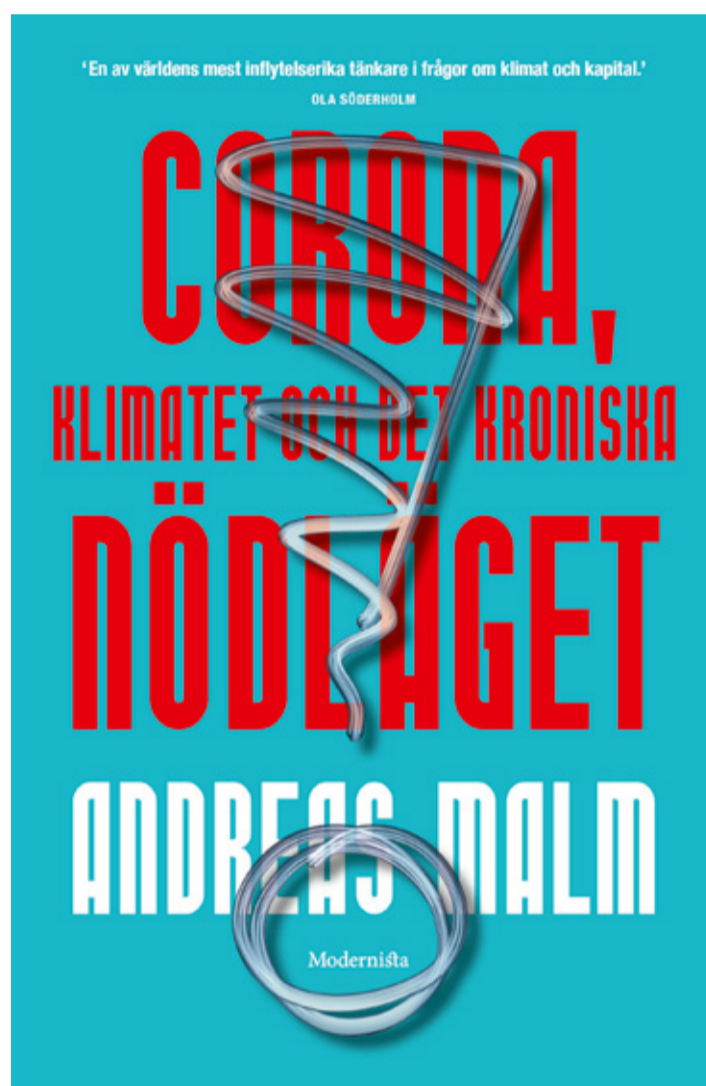
Hans krigsförklaring utgick från deras vägran att producera tillräckligt med olja och kol. Han ville föra kriget mot baronerna och aktieägarna för att tvinga fram en snabbare utvinningstakt – Ryssland ”är en av de rikaste länderna i världen vad gäller tillgångar på flytande bränsle” – utan att ha minsta aning om några negativa effekter. Bränslebrist var en del av hans katastrofläge. Vårt sammanbrott har motsatt utgångspunkt, så om något verkligt ska göras måste det bli ett krig med ett annat mål: att ta bort den här industrin för alltid. Det börjar med en nationalisering av alla privata företag som utvinnet, bearbetar och distribuerar fossilt bränsle. Bolag som ExxonMobil, BP, Shell, RWE, Lundin Energy och resten av gänget som löper fritt måste in i fällan, och det säkraste sättet att göra det är att lägga dem under offentligt ägande, antingen ta över genom förvärv – eller mer skäligen – genom konfiskation utan

ersättning. Då kan deras ändlöst brinnande ugnar äntligen stängas ned. Men de ska inte helt sonika likvideras, som nedmontering av varje plattform, försluta borrhålen, stänga kontor, avskeda de anställda och slänga all teknologi på soptippen. Tvärtom har de här enheterna en konstruktiv framtidsuppgift.

Det är redan för varmt på jorden och det blir varmare för varje år, och inget slut finns inom synhåll om inte utsläppen skärs ner till noll – men även då kommer det fortfarande att vara för varmt och vi står inför atmosfäriskt kvardröjande, potentiellt självförstärkande, upphettning (ju värre desto längre utsläppsminskningarna dröjer), så ett världsomfattande utsläppsstopp kommer inte vara tillräckligt. CO2 måste också tas bort ur atmosfären. Detta har varit uppenbart under minst ett decennium; alla säger det. Alla erkänner det, alla har beslutat att det är vad som gäller. Ändå, inget görs. Inget alls? Det finns ett gäng innovationsföretag som

utvecklar maskiner för negativa utsläpp. Ett av dem det Schweizbaserade Climeworks är kanske det mest värdefulla kapitalistiska företaget på jorden i dagens läge – värdefullt i betydelsen att erbjuda mänskligheten tjänster som kan vara dess räddning från undergång.

Med maskiner som som liknar stora fläktar i lådor suger Climeworks upp luft – det kan vara luft varsomhelst. Luften led in genom ett filter som fångar in CO2. När väl filtret är mättat hettas det upp till 100 grader och resultatet blir rent koncentrerad koldioxid. Tricket som sådant är ingen magi, det har länge använts i lufttäta utrymmen – ubåtar, rymdstationer – där CO2 måste spolas undan för att människor ska kunna andas. Det Climeworks dock har demonstrerat är att det är den mest lovande tekniken för att ta bort CO2 ur jorden atmosfär – mycket mer lovande än koldioxidlagring från biomassa, BECCS, den spekulativa lösning som var mest i ropet vid tiden för Parisavta-

let. Metoden går ut på att inrätta gigantiska plantager för odling av snabbväxande träd som skördas, används som bränsle där koldioxiden filtreras bort och lagras under jord. Men fler plantager är inte vad vi behöver. BECCS skulle sluka så monstruösa arealer mark – i en storleksordning som motsvarar all nuvarande odlad mark, för att stanna under två grader – att de tropiska skogarna mycket väl kunde komma att utplånas. Direkt koldioxidavskiljning från luften behöver ingen mark att växa i. Insamlarna kan placeras på tak. Dess huvudsakliga drivkraft är elektricitet och värme, och eftersom de är små och lätt kan stängas av och på kan de vara anslutna till energinätet och sättas på när det finns ett överskott på vind och sol (väderbestämda tillfällen av överproduktion som ofta betraktas som en av nackdelarna med förnybar energi) och använda överskottsvärme från alla möjliga processer (ingen brist på sådant i stadsmiljöer). Koldioxiden kan mineraliseras. Den kan begravas i marken i fast form, i själva verket gör Climeworks detta på Island sedan 2017. Som med andra nydanande tekniker – man tänker osökt på solpaneler – kommer kostnaderna att störtdyka vid massproduktion.

En kapitalistisk lösning på ett problem som kapitalismen skapat? Om det vore det. Ett kapitalistiskt företag måste ha en vara att sälja. Med undantag för pilotanläggningen på Island, så sysslar Climeworks och andra innovationsföretag med att förvandla CO2 till varor med bytesvärde. Det kan vara gas som man säljer till växthus eller läsktillverkare (till Coca Cola i Climeworks fall i Zürich); det kan bli till mikroalger eller flytande fossilbränsle, möjligen till flygplan. Sådana varor hämtar inte in någon CO2. De fångar in den och skickar den vidare att släppas ut någon annanstans för att kamma hem profit. Eller som Nature rapporterade vad gäller ett annat nystartat innovationsbolag, Carbon Engineering, som drivs av den välkände vetenskaps-entreprenören David Keith: ”Den här koldioxiden skulle kunna högtryckskoncentreras och föras i pipeline ner i underjorden, men företaget planerar istället att använda det för att tillverka syntetiska bränslen med lågt kolinnehåll. Och hur skulle de kunna planera annorlunda? Att bara kasta bort koldioxiden, låsa in den i utrymmen där den aldrig mer får vidröras, är inget sätt att ackumulera kapital. Det går emot varans själva logik eftersom icke-konsumtion är själva essensen av verksamheten. Som Holly Buck visar i *After Geoengineering: Climate Tragedy, Repair, and Restoration*, denna grundläggande bok och alarm-signal som borde vara obligatorisk läsning för var och en som bryr sig det minsta om planetens framtid, så är

detta den fundamentala motsättning som varje verksamhet som sysslar med koldioxidavskiljning måste möta: om man håller sig inom varuformens gränser kan man inte leva upp till sitt löfte om negativa utsläpp. Man kommer att återanvända koldioxiden, inte avlägsna den.

För att öka skalan på det hela så att dessa maskiner gör den skillnad som är nödvändig – komplettera nollutsläpp med att ta bort CO2 ur atmosfären – så måste de fungera som dammsugare som suger upp kolet och tar det ut ur cirkulation, som en icke-vara, eller till och med anti-vara. Hur kan en sådan dekontaminering av biosfären generera profit? På vilket sätt skulle bytesvärdet komma in i en sådan verksamhet i tillräcklig mängd för att uppställningen ska kunna fortgå som vid annan typ av ackumulation? Ingen har hittills kommit med något trovärdigt svar. Buck går igenom logiken i det hela och hittar bara en utväg: staten. Andra forskare som ägnats sig åt direkt koldioxidavskiljning kommer till samma slutsats. Det verkar närmast inneboende i aktiviteten – om Climeworks’ modell skulle visa sig ha någon okänd nackdel, om något annat visar sig vara en överlägsen teknik, om det någonsin ska kunna bli negativa utsläpp som inte växer på marken så kommer samma dilemma att dyka upp igen: sälj avfallet vidare och förverka hela syftet med aktiviteten eller acceptera det negativa bruksvärdet. Och för att göra det i stor skala behövs massor av pengar. De pengarna borde komma från de som har det historiska ansvaret för koldioxidutsläppens tillkomst.

Det kommer också finnas behov av enorma mängder teknisk expertis, borrhäls-teknik, seismisk teknik, transportinfrastruktur för koncentrerad CO2, använda hålrum för att begrava avfallet, organisationer som överskrider nationsgränserna... Vem besitter allt detta i rikliga mått? Oljebaronerna och aktieägarna förstås. Nationalisera dem föreslår Buck - inte bara för ”att bli av med de här företagen, vilket vi vill i vissa fall, utan också för att omvandla dem till företag som levererar kolreduktion”. Gör dem till offentliga inrättningar för att återstabilisera klimatet. I en formulering som andas. underdrift tillägger Buck: ”Det kommer finnas en mängd kamper att delta i vad gäller det här”

Men föreställ er att stater faktiskt var beslutna att inte bara sätta stopp för dem som driver utvecklingen mot katastrof utan också få dem att gå i motsatt riktning, och därmed exproprierade varenda fossilbränsleföretag och omstrukturerade dem till att hantera fossilavfallet, medan de redan statsägda

fick lyda under samma direktiv. Då skulle vi verkligen vara på väg mot nollutsläpp och vidare: mot 400 *parts per million* 380, 350... Det skulle vara en reparation i paritet med att återförvilda tropikerna. Kravet på att nationalisera fossilbränsleföretagen och göra dem till verksamheter som direktinsamlar CO2 ur luften bör vara det centrala övergångskravet de kommande åren. Men det är ett närmast onödigt påpekande att det vore helt vettlöst om koldioxiden fortsätter att spys ut i atmosfären: utsläpp i kombination med koldioxidinsamling vore en bisarr resursförstörelse till ingen nytta. Allt börjar med drakoniska inskränkningar och utsläppsnedskärningar. Bara de kan bana väg för en verklig koldioxidreducering: ju förr de införs, desto mindre behov av en mega-infrastruktur för att städa atmosfären i ett senare skede.

Men man kan också angripa problemet ur en annan vinkel: inte tillgången utan efterfrågan, ungefär som i första fasen av Coronapandemin. Då var det efterfrågan, framförallt i transportsektorn som helt kollapsade och drog med sig utsläppen. I slutet av april 2020 publicerade Scientific American prognosen att de totala globala utsläppen skulle minska med bara fem procent under året, trots vårens minskning med en fjärdedel i Kina och en femtedel i USA, eftersom man förutsåg en ekonomisk återhämtning under sommaren och hösten. Tidskriften noterade att trots den rekordstora minskningen som en femprocentig nedgång utgör är det fortfarande inte nivån på 7,6 procent, som enligt forskarna krävs årligen under det närmsta årtiondet för att förhindra att det globala temperaturgenomsnittet ska stiga över 1,5 grader. Nästan åtta procent per år - i verkligheten en bra bit ifrån det brott i kurvan som väntas bli resultatet för 2020 (om än inte för den första månadslånga kollapsen). Vad skulle krävas för det? Allomfattande planering. Alla vet detta. Men få talar om det. Man kan uppenbarligen inte förlita sig på en spontant avklingande efterfrågan, eller på att folk bara slutar resa. Olika energiformer måste kontinuerligt ersättas med andra under övergångsperioden. Eller; ”en enda ekonomisk plan som innefattar hela landet och varje gren av den produktiva aktiviteten. Denna plan måste sträcka sig ett antal år framåt, över hela den epok som ligger framför oss”, för att citera Leo Trotskij. Man kan naturligtvis tycka att den här idén är så avskyvärd att man hellre ger upp om jordens klimat. Och det är i själva verket precis det val de härskande klasserna och dess regeringar gör varje ny dag. <<

[Texten är skriven i april 2020]
Översättning: Peter Järvelycke Belfrage

Men föreställ er att stater faktiskt var beslutna att inte bara sätta stopp för dem som driver utvecklingen mot katastrof utan också få dem att gå i motsatt riktning, och därmed exproprierade varenda fossilbränsleföretag och omstrukturerade dem till att hantera fossilavfallet, medan de redan statsägda fick lyda under samma direktiv.

Nyliberaliseringens konsekvenser i äldreomsorgen

Skandinavien och Sverige har beskrivits som en testplats för marknadsanpassade styrformer. För omsorgsrelationer har nyliberaliseringen medfört att klass kommit att spela en allt större roll. Samtidigt som personer ur över- och medelklassen har resurser att köpa omsorgstjänster på RUT-marknaden ökar det obetalda omsorgsarbetet från familj och vänner inom arbetarklassen. Lina Palmqvist ger en inblick i hur denna storskaliga ekonomiska och politiska förändring har omvandlat omsorgsrelationer och hur den upplevs i vardagen.

FOTO: Birgitta Lagerlöf

När den tidseffektiverade äldreomsorgen inte räcker till har det blivit familj och vänner eller privata tjänster som fyller upp luckorna. Allt pekar mot att den här utvecklingen inneburit att tillgången till äldreomsorg kommit att bli en fråga om klass.

Europa sägs befinna sig i en omsorgskris. Fler och fler uppnår hög ålder, vilket väntas leda till överskott på äldre hjälpbehövande och underskott på omsorgsarbetare. Till sammans med återkommande ekonomiska kriser beskrivs förhållandet som en av de största utmaningarna för de europeiska staternas välfärdssystem.

De danska sociologerna Annette Kamp och Helge Hvid (2012) menar emellertid att förkunnandet av den så kallade omsorgskrisen fungerat som ett argument för att förvandla äldreomsorgen i Skandinavien till en testplats för marknadsanpassade styrformer, en nyliberal social ingenjörskonst som gått allra längst i Sverige.

Den tydligaste förändringen mot en nyliberal välfärdsstat är öppnandet mot privata företag inom utbildning och omsorgsverksamhet som drivs utifrån ett vinstintresse. Men nyliberaliseringen av välfärden är också högst närvarande i statliga och kommunala verksamheter i form av *New Public Management* (NPM) - den marknadsinspirerade organisationsform vars främsta mål är att kostnadseffektivera verksamheten. Högre effektivitet uppnås, enligt NPM, inom äldreomsorgen genom standardisering och frag-

mentering, där definitionen av omsorg skulle kunna formuleras som "rätt person på rätt plats med rätt uppgift och på rätt tid". Omsorgen styckats upp och tas om hand av flera olika enheter och företag för att sedan pusslas ihop till åtstramad schan.

När den tidseffektiverade äldreomsorgen inte räcker till har det blivit familj och vänner eller privata tjänster som fyller upp luckorna. Allt pekar mot att den här utvecklingen inneburit att tillgången till äldreomsorg kommit att bli en fråga om klass. Samtidigt som personer ur över- och medelklassen har ekonomiska medel att köpa omsorgstjänster på RUT-marknaden ökar det obetalda omsorgsarbetet från familj och vänner inom arbetarklassen. En del av nyliberaliseringen av äldreomsorgen kan på så vis sägas vara en klassmärkt *refamiljisering*, men den är också könad och det är kvinnor som ax-

ARTIKELFÖRFATTARE

Lina Palmqvist

är fil Dr i genusvetenskap, verksam som lektor vid Högskolan i Borås. Hon disputerade 2020 med avhandlingen *Ålderdom, omsorg och makt. Gamlas situation och omsorgsrelationer i nyliberala tider*.

lar den största och tyngsta delen av det obetalda omsorgsarbetet (Szebehely & Ulmanen 2012).

Sverige som testplats för marknadsanpassade styrformer utgör inte bara en storskalig ekonomisk och social förändring som ritat om kartan över villkoren för omsorgsrelationer. Denna förändring präglar även vardagen. Den nyliberala kapitalismen upplevs, den är en levd erfarenhet.

Jag har i min forskning intervjuat äldre som tar ensamt ansvar för omsorgen till en partner eller make/maka med demenssjukdom. Till följd av bristen på äldreboenden och åtstramningen inom hemtjänst är detta en grupp som ökar. Anhörigvårdarna berättar om en vardag som handlar om omsorgsgivande dygnet runt. Förutom praktisk omsorg och hushållssysslor, består deras obetalda arbete av planering och organisering men också av att ge emotionellt stöd som att lyssna, prata, stötta och påminna. Samtliga som jag varit i kontakt med har på olika sätt försökt att få avlastning i sitt omsorgsansvar och de beskriver samstämmigt svårigheter med att få den typ av hjälp de och deras nära behöver. Ett citat från Kajsa 67 år kan illustrera detta.

Och just som du sa om hemtjänst så har biståndshandläggaren frågat mig också, om jag inte vill ha det. Vadå för? sa jag. Ja, för att städa och göra det du gör, förklarar hon då. Men det är ju inte det jag vill ha hjälp med, känner jag.

Liksom hos Kajsa finns bland andra anhörigvårdare en skepsis mot att anlita hemtjänst. De uppfattar att hemtjänsten, med dess avsaknad av helhetsperspektiv, inte kan avlasta dem i den intellektuella och emotionella omsorgen. Snarare beskriver de att hemtjänsten blir något ytterligare att administrera, organisera och anpassa sig till i en redan pressad vardag. I förhållande till hur livet med hemtjänst ser ut är anhörigvårdarnas skepsis inte ogrundad.

Jag har varit hemma hos äldre vid hemtjänstens besök och sett hur omsorgspraktiken utspelar sig. Jag har sett hur omsorgsanvändarna behöver ta på sig ett orimligt egenansvar för att fylla luckorna mellan de uppdelade och tidsbegränsade omsorgsinsatserna. Då inte omsorgen finns närvarande för att stödja de äldre tvingas de till exempel gå på toaletten själv med risk för att ramla på vägen. Jag har även pratat med hemtjänstanvändare som har hjälp för att laga mat, men eftersom hemtjänsten inte kommer när de är hungriga så blir det en limpsmörgås med kaffe istället. Många med hemtjänst har omfattande funktionsned-

sättningar och kan inte välja att göra saker själva och de tvingas anpassa sig till hemtjänstens schema vad gäller båda ovan nämnda behov.

De flesta hemtjänstanvändare utför vad jag menar är ett administrativt arbete som handlar om att dagligen ”ringa och tjata” om att få rätt hjälp när den behövs, av arbetare som man känner och litar på. De officiella siffrorna säger att en hemtjänstanvändare i Sverige i dag träffar 16 olika omsorgsarbetare under två veckor (Socialstyrelsen 2019). Vad de äldre själva önskar är istället större kontinuitet och sammanhållen omsorg. Samtidigt som det krävs att omsorgsanvändarna är aktiva på detta sätt krävs också att de tar ansvar för ett emotionellt arbete som handlar om att finna sig i sin situation och inte vara ”en sådan där som klagar hela tiden” och att uppvisa tacksamhet mot omsorgsarbetarna. Självansvaret för den administrativa och emotionella omsorgen är alltså en balansakt, där kravställande måste vägas mot tacksamhet, för att upprätthålla goda omsorgsrelationer. I förhållande till tidsåtstramningen, som hemtjänstanvändarna inte kan påverka, tar många på sig ansvaret för att inom dessa knappa förutsättningar upprätthålla goda omsorgsrelationer. Att uppfattas som besvärlig kan innebära att man missgynnas i omsorgsarbetarnas tidsjonglerande för att få den snäva tidsökonomi att gå ihop. Ett skarvande och pusslande som av nödvändighet ofta handlar om att ”ta tid från en för att ge till en annan” (Andersson 2007).

Det påtvingade ansvar som hemtjänstanvändarna axlar för att förhandla sina fragmenterade omsorgsnätverk, kan förstås som ett sätt att uppnå kontroll, eller känslan av att ha kontroll, över den egna livssituationen. Men det individualiserade ansvaret hänger också ihop med att omsorgsanvändare allt mer kommit att ses som kunder på en marknad. Samtidigt som staten drar sig tillbaka från en rad olika ansvarsområden, uppmanas vi att ta mer ansvar för vår hälsa och vårt behov av hjälp och agera som aktiva kunder på en marknad av omsorgstjänster. Utifrån en sådan nyliberal definition av omsorg, som en tjänst vi beställer eller köper, lämnas vi också med ansvaret för vårt val. Om en hemtjänstanvändare inte är nöjd med en utförare ska hen vända sig till någon annan utförare. Den här typen av exit-lösningar rimmar inte bara illa med äldres önskemål om kontinuitet. Min studie visar även att det ansvar som läggs på omsorgsanvändaren riskerar att försvåra möjligheten att klaga eller framföra kritik om insatsen inte lever upp till god omsorg. Här behöver vi reda ut vad omsorg egentligen är och vad den syftar till.

Inom socialtjänstlagen, som reglerar omsorgen för personer över 65 år, är målet att ”äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande (och) möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden” (SoL). Ingen kan motsätta sig denna beskrivning, men vad betyder den egentligen i praktiken? Som andra forskare pekat på är luddigheten i beskrivningen ett problem, men också att äldre skiljs ut som en separat samhällsgrupp med särskilda krav, eller snarare, sänkta krav (Harnett & Jönson 2016). Detta blir tydligt i jämförelse med hur lagen som reglerar omsorgen för personer under 65 år är formulerad. Lagen om stöd för vissa funktionshindrade (LSS) har som målsättning att ”främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet”.

Samhället lever idag varken upp till intentionerna i SoL eller LSS och det gemensamma hotet är den nyliberala omdefinitionen av omsorg, där flexibilitet, effektivitet och valfrihet i slutändan alltid ser ut att handla om att slå vakt om organisationens och företagets ständiga jakt på att minska kostnader. Värdegrunder och rättighetslagar sätts ur spel i ett samhälle där den fria marknadens utbredning är målet framför allt.

För att slå vakt om rättvis omsorg för alla oavsett ålder behöver vi för det första insistera på en syn på omsorgsbehov som varierande och oförutsedda och inte möjliga att inrätta i tidseffektiverade scheman. Personer vars liv präglas av dessa belägenheter behöver omsorgsrelationer som är tillgängliga när behoven uppstår för att kunna leva fullgoda liv i jämlikt deltagande med andra. För det andra behöver omsorg definieras som ett arbete som kostar, där anhöriga, främst yngre och äldre kvinnor ur arbetarklassen, upphör vara reservarbetskraft i den underminerade välfärdens skugga. Omsorg som möjliggörande för fullt deltagande i samhället för både användare och omsorgsgivare är något som den nyliberala kapitalismen inte kan erkänna. Om vi vill hålla fast vid dessa krav, och försöka få dem tillgodosedda, måste vi insistera på en annan politisk ordning. <<

Referenser:

Andersson, Katarina (2007). *Omsorg under förhandling: om tid, behov och kön i en föränderlig hemtjänstverksamhet*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 2007

Harnett, Tove, Jönson, Håkan (2016). Normalisering och rättigheter. I Johansson, Stina & Taghizadeh Larsson, Annika (red.) *Förändringsperspektiv på äldreomsorg: att leva som andra*. Malmö: Gleerup, 49-60

Kamp, Annette & Hvid, Helge (red.) (2012). *Elderly care in transition: management, meaning and identity at work : a Scandinavian perspective*. 1. ed. Frederiksberg: Copenhagen Business School Press (Szebehely & Ulmanen 2012).

Socialstyrelsen (2019a). *Öppna jämförelser 2018 –Vård och omsorg om äldre. Jämförelser mellan kommuner och län*. Stockholm: Socialstyrelsen

För att slå vakt om rättvis omsorg för alla oavsett ålder behöver vi för det första insistera på en syn på omsorgsbehov som varierande och oförutsedda och inte möjliga att inrätta i tidseffektiverade scheman.

Produktivkrafternas skuggspel

Den moderna kapitalismen gör gränserna mellan varor, producenter och konsumenter suddiga. Är det vi, framför våra skärmar, som är varan när information håller på att bli den dominerande produktivkraften? Eller är vi producenterna, och vem konsumerar i så fall? Johan Örestig försöker med hjälp av ett antal nya böcker i ämnet göra reda för kapitalismens utvecklingstendenser och dess samhällsliga konsekvenser.

Ett helt grundläggande antagande i den marxistiska traditionen är att kapitalismen är ett historiskt system. Det betyder att det hålls samman av vissa egenskaper. Framförallt att kapitalackumulation är det överordnade samhällsliga målet samt att värde bestäms av det som Marx kallade samhällsligt nödvändig arbetstid. Samtidigt tar sig dessa allmänna egenskaper vid olika historiska tidpunkter uttryck som olika faser, betecknade som till exempel monopolkapitalism, senkapitalism, kognitiv kapitalism och så vidare. Med historiematerialistisk terminologi kan man uttrycka det som att systemet utvecklas genom motsättningar inom och mellan produktivkraft (arbetskraft och produktionsmedel, det vill säga den teknik som dominerar produktionen) och produktionsförhållanden (dominerande relationer mellan människor i produktionen samt mellan människor och produktionsmedel). Teknikutveckling inom produktion och kommunikation spelar en viktig roll. I Kommunistiska manifestet skildrar Karl Marx och Friedrich Engels övergången från feodalism till kapitalism:

Vi har alltså sett följande: de produktions- och kommunikationsmedel på vars grundval bourgeoisien växte fram föddes i det feodala samhället. På ett visst stadium i dessa produktions- och kommunikationsmedels utveckling motsvarade inte längre de förhållanden vari det feodala samhäll-

let producerade och bedrev utbyte, jordbrukets och manufakturernas feodala organisation, kort sagt, de feodala egendomsförhållandena, de redan utvecklade produktivkrafterna. De hämmade produktionen, i stället för att befrämja den. De förvandlade sig till lika många fjättrar. De måste sprängas och de sprängdes.

Efter finanskrisen 2008 och inledningen på det som kallas den fjärde industriella revolutionen eller Industri 4.0. har en debatt om vart kapitalismen är på väg återigen blossat upp. Variationsrikedomen i svaren på denna fråga är enorm. För att bara ge några exempel så talas det om "plattformskapitalism", "rentism", "kognitiv kapitalism", "fullt utvecklad AI-kapitalism" eller "helautomatisk lyxkommunism". Vissa ser övergången till en ny fas i kapitalismens historia medan andra skönjer konturerna till en ny ordning så väsensskild från kapitalismen att det är frågan om ett nytt ekonomiskt system. I grund och botten handlar det om vilken betydelse man tillskriver etableringen av information som dominerande produktivkraft. Några av de arbeten som jag finner särskilt intressanta i denna flora av alternativ är Nick Srniceks *Platform Capitalism* (2016), McKenzie Warks *Capital is Dead: is this Something Worse?* (2019) samt Nick Dyer-Witheford, Atle Mikkola Kjosen och James Steinhoff *Inhuman Power: Artificial Intelligence and the Future of Capitalism* (2019). Gemensamt för dessa nyutgivna böcker är att de alla stimulerar ett marxistiskt intresse för framtiden, vilket inte så sällan saknas när kapitalismen ska kritiseras.

Plattformskapitalismen

Ett sätt att inleda en analys av vilka krafter som dominerar världen idag är att titta på vilka som befinner sig längst upp i näringskedjan och vad de ägnar sig åt. Varje år listar tidskriften *Fortune Magazine USA:s* 500

mäktigaste företag. De företag som inkluderades i 2020 års lista står för cirka två tredjedelar av hela den amerikanska ekonomin. Vilka företag är det då som toppar listan? Jo, det handlar om Walmart, Amazon, Exxon Mobil, Apple och CVS Health. Det rör sig om techbolag och giganter inom detaljhandeln, apoteksbranschen och olje- och gasbranschen. På artonde plats finner vi General Motors. På ytan verkar det som att dessa olika företag representerar väldigt olika typer av verksamheter. Men en gemensam nämnare är att en växande del av deras ekonomier på ett eller annat sätt bygger på utvecklande, kontrollerande och exploaterande av information. Information innefattar ett brett spektrum av fenomen som inte är helt enkelt att avgränsa. Det kan handla om att producera och sälja information i form av varor, om insamlandet, analyserandet och utnyttjandet av stora mängder data som vårdjournaler, om informationsbearbetning av typen dataprogrammering, om investeringar, försäkringar eller marknadsundersökningar eller distribution av information som andra producerat via olika plattformar.

Ett helt centralt begrepp för att förstå denna nya ekonomi är *plattformar*, enkelt uttryckt en plats där information samlas och distribueras. I den korta men imponerande täta skriften *Platform Capitalism* argumenterar Nick Srnicek för att plattformar fått en så viktig ställning att den är definierande för vår tids kapitalism. Vägen hit gick enligt honom från den minskade lönsamhet och stegrande överproduktion inom tillverkningsindustrin som var en viktig underliggande orsak till 1970-talskrisen. Denna kris drev i sin tur på den efterföljande utveckling som kallas finansialisering: i jakt på lönsamhet riktades kapitalflödena från industrin till finansmarknaden. Förutom att yttra sig som valutaspekulation och bolånebubblor har investeringar

I grund och botten handlar det om vilken betydelse man tillskriver etableringen av information som dominerande produktivkraft.

ARTIKELFÖRFATTARE

Johan Örestig

är doktor i sociologi, lärare vid Umeå universitet och aktiv inom den utomparlamentariska vänstern. Han ingår i tidskriften *Fronesis* redaktionsråd.

ökat i den digitala sektorn. Genom låga räntor, inte minst efter finanskrisen 2008, skapades starka incitament för investerare att ta högre risker och satsa stora mängder kapital som ofta landade i techbranschen.

Det är detta inflöde av kapital i techbranschen som enligt Srnček gör det rimligt att tala om plattformskapitalism. Det är genom insamlandet, lagrandet och användandet av Big Data via olika typer av digitala plattformar som kapitalet ska få ett nytt uppsving. En första typ är vad som kan kallas *marknadsföringsplattformar*. Det handlar till exempel om sociala medier som ofta är kostnadsfria för användarna. Istället gör de pengar på att samla data om användarnas intressen, tidigare köp eller sociala nätverk, analysera och använda dem med hjälp av algoritmer för att skraddarsy riktade annonser för olika företag. En andra typ är *molnplattformar*. Dessa plattformar säljer IT-tjänster i form av lagringsutrymme. En tredje typ är *industriella plattformar*. De använder data insamlade via smarta enheter som mobiltelefoner för att kunna ställa om produktionen, till exempel genom att identifiera förändrade preferenser och köpmönster hos potentiella kunder eller ”ineffektiviteter” i produktionen. En fjärde typ är *produktplattformar*. Det handlar om plattformar som Spotify som mot prenumeration ger användare möjlighet att hyra produkter som ägs av plattformen eller upphovspersoner. Sist men inte minst finns det *Lean-plattformar* som Airbnb som är viktiga beståndsdelar i det som kallas Gig-ekonomin. Till skillnad från produktplattformar försöker dessa plattformar att så långt det är möjligt externalisera kostnader till andra aktörer. Dess enda produkt är att fungera som samordnare där köpare snabbt kan få tillgång till olika säljares erbjudanden.

Srnček urskiljer fyra karaktärsdrag hos dessa typer av plattformar. För det första är de *intermediära digitala infrastrukturer* vilka möjliggör för olika grupper såsom kunder, reklamare, servicegivare och producenter att interagera. För det andra är de beroende av och frodas genom *nätverkseffekter*. Det betyder att ju fler användare som blir del av en plattform, desto mer data kan skrapas fram och generera värde genom dess användare och deras aktiviteter. För det tredje är de *korssubventionerade*, det vill säga de bygger på en affärsmodell där ett företag använder intäkter från en lönsam verksamhet för att finansiera en mindre lönsam verksamhet. För det fjärde bygger de på en strategi som kan kallas *ständigt användarengagemang*. Det handlar om att använda presentationstekniker och algoritmer som ser till att hålla

plattformarna så underhållande att användarna inte lämnar den, i syfte att kunna extrahera mer data från användarna. En konsekvens av detta är att konsumenter i allt högre utsträckning också blir produkter: det är data om våra kontakter, värderingar, behov och preferenser som är varan som säljs. Genom samspelet av dessa fyra egenskaper kan plattformsföretag, efter sin initiala infrastruktursatsning, erhålla en monopolställning vad gäller att exploatera och dra fördelar av deras användares aktiviteter mot en relativt liten produktiv input. Uber är ett tydligt exempel på detta: verksamheten är inte särskilt lönsam initialt men genom att fortsätta pumpa in pengar och erbjuda tjänster till relativt låga kostnader så kan konkurrenter som anlitar fackligt anslutna chaufförer slås ut och möjliggöra för Uber att successivt öka priserna utan risk att förlora kunder till andra företag.

Ny härskande klass?

Srnček placerar in plattformskapitalismen i en längre utvecklingslinje. Genom kapitalismens historia brottas kapitalet med en fallande profitkvot som tvingar fram omdirigeringar av investeringar i hopp om att etablera nya marknader med högre lönsamhet. Ackumulationens centrum förskjuts mot kapital som förmeras genom ränta snarare än industriproduktion. Men det finns de som hävdar att skillnaden mellan den nya ordningen och tidigare kapitalistiska faser är så stora att vi behöver en ny begreppsapparat för att rätt förstå den. I boken *Capital is Dead: is this Something Worse?* reser McKenzie Wark den retoriska frågan om det verkligen är något nytt att information har en central ställning i ekonomin. Hennes eget svar är att även om information alltid har varit betydelsefullt för kapitalismen är det skillnad mellan att information är en av många produktivkrafter och att den som idag är den dominerande produktivkraften. Ett tecken på att information är så dominerande är att de som kontrollerar information inte längre har något behov av att själva äga andra produktionsmedel. Exempelvis Amazon producerar ju inte själva ”sina” produkter. Istället äger företaget en enorm plattform – vad Wark kallar en *vektor* – som kapitalistiska aktörer är beroende av att köpa in sig på för att få tillgång till en global marknad.

Informationens dominerande ställning ger enligt Wark upphov till ett nytt produktionsförhållande. I likhet med Marx konstaterar hon att juridiken är ett viktigt område för att förstå vilka produktionsförhållanden som dominerar. I slutet av 1900-talet växte det område som kallas intellektuell egendomsrätt explosionsartat. Infor-

mationens gränslösa rörlighet tvingade fram försök att etablera ett transnationellt rättsligt ramverk som hindrade den från att spridas fritt. Precis som de förindustriella inhägnader av jordbruksmark som tvingade jordlösa att bli lönearbetare utvecklades intellektuell egendomsrätt till ett nytt produktionsförhållande. Det är abstraktare i meningen att det är information och inte mark, fabriker eller maskiner som ägs men de formar, menar Wark, lika fullt en klassrelation. Om jordegendom gav upphov till livegna och feodalherrar och kapitalet gav arbetare och kapitalister så ger förvandlingen av information till egendom oss hackers och vektorialister. Hackerklassen syftar på de som producerar ny information. Vad som är ny information avgörs av vad den intellektuella egendomsrätten erkänner som ny. Det är en märklig form av produktion. Medan småbrukaren odlar grödor enligt en säsongscykel och industriarbetaren producerar identiska varor om och om igen så tvingas hackern ständigt använda sin tid på olika sätt i försök att omvandla gammal information till ny. Denna produktion är inte begränsad inom ramen för en in- och utstämpling från fabriken utan sker närsomhelst under dygnet.

Wark argumenterar för att denna klassrelation är antagonistisk. Om hackerklassen skapar ny information så söker vektorialistklassen kontrollera och äga denna nya information. Det nya har enligt Wark att göra med informationens särskilda egenskaper. Huvudmotsättningen i denna relation skulle kunna formuleras på följande sätt: Hackerklassen producerar vad som potentiellt är ett överflöd av fritt tillgänglig information som kan kopieras och spridas blixtnabbt och till minimala kostnader medan ett oligopol av techjättar, banker och regeringar försöker omvandla detta överflöd till något begränsat, privat och kommersiellt. Målet med verksamheten är att utvinna vad Wark kallar *mer-information* (jämför, mervärde) både från arbetare och konsumenter. Detta för att utveckla prediktiva modeller som gör det möjligt att inordna mer och mer aktivitet i vad som kan kallas informationens politiska ekonomi. Ta bara Amazons ”smarta enhet” Echo som är avsedd för konsumenters hem. Den kan, genom sina sju inbyggda mikrofoner, fånga upp familjemedlemmars frågor och beställningar men också samtal med andra familjemedlemmar, besökare eller telefonsamtal. Med utgångspunkt i vad som fångas upp och tidigare insamlad data om individens tycke och smak levereras förslag på nya produkter som kan tänkas ligga i deras intresse. Dessa enorma mängder information från konsumenter och anställda samlas i en vektor som med hjälp av algoritmer

Ett tecken på att information är så dominerande är att de som kontrollerar information inte längre har något behov av att själva äga andra produktionsmedel.

försöker arbeta fram ännu effektivare sätt att samla in och nyttja information. Hackers är den klass som har den för vektorialistklassen livsviktiga uppgiften att omvandla denna information till innovationer i form av ny hård- och mjukvara.

Det ska understrykas att Wark inte påstår att det inte längre finns kapitalister och arbetare. Hennes poäng är snarare att kapitalister fortsätter spela en central roll i världsekonomin men att vektorialisterna växer fram som ny härskande klass som använder kontrollen över vektorer för att dominera och utnyttja kapitalistklassen och de arbetande klasserna.

En "fullt utvecklad AI-kapitalism"?

Ett problem som riskerar att reproduceras med Warks fokus på hackers och vektorialister är ett osynliggörande av andra typer av arbete som utvecklas genom dessa plattformar. Techföretagen vill ju gärna framställa sig själva som verksamheter fria från det monotona lågkvalificerade slit som är förknippat med industrisamhället. Detta är förstås en fantasi. Verksamheterna bärs upp av exploatering av naturresurser och okvalificerad arbetskraft. Det mest uppenbara är kanske exploateringen av billigt arbete i gruvor eller mikroelektronisk tillverkningsindustri. Men informationsexplosionen ger också upphov till nya former av okvalificerat arbete. I boken *Ghost Work: How to Stop Silicon Valley from Building a New Global Underclass* (2019) kallar Mary Gray och Siddharth Suri detta för "spökarbete". De enorma mängder data som samlas in genom smarta enheter som personatorer och telefoner måste etiketteras, redigeras och sorteras. Någon måste till exempel verifiera att bilder som säger sig föreställa en viss restaurang faktiskt visar den restaurangen. Det speciella med denna typ av arbete är att det inte förutsätter någon arbetsplats utan kan utföras i princip av vem som helst var som helst där det finns en internetuppkoppling. Med termen "spökarbete" vill Gray och Suri fånga hur okvalificerat arbete som bär upp techjättarnas verksamheter systematiskt osynliggörs. Utvecklingen tycks alltså inte gå i riktning mot en allmän nedgång för lågkvalificerat arbete. Det verkar rimligare att beskriva det som polarisering. Den teknik som i allmänhet skulle kunna designas för att befria oss från eller åtminstone minska okvalificerat monotont arbete blir istället till en motor för en polarisering där den hos vissa segment faktiskt har en viss befriande funktion medan den hos andra tvärtom blir en mardrömslik accentuering av stress, press och tristess.

Ett bekymmer med debatten om vad teknikutvecklingen kommer innebära är att den ofta handlar om teknik som ännu inte existerar annat än som scenarier. I *Inhuman Power* synliggör bokens författare, Dyer-Witheford, Kjösen och Steinhoff, detta genom att skilja mellan "reellt existerande AI" och "fullt utvecklad AI-kapitalism". Reellt existerande AI syftar på den form av artificiell intelligens som är utvecklad och i bruk medan fullt utvecklad AI-kapitalism förutsätter Artificiell Generell Intelligens (AGI) där mjukvara kan efterlikna mänsklig intelligens på vitt skilda områden och dessutom överföra lärdomar från ett område till ett annat. Den allmänna utvecklingsnivån hos tekniken ligger fortfarande på den nivå som kallas "snäv AI". Med detta menas mjukvara som visserligen har förmåga att lära genom maskininlärning men är begränsad till enskilda områden. Det betyder inte att AI på denna nivå saknar konsekvenser. De talar bland annat om *nytaylorism* och *dataveillance* där AI både används för, och utvecklas genom, minutiös övervakning. I vad som antagligen skulle framstå som en våt dröm för management-fadern F.W. Taylor används digital teknik för att i varje sekund registrera lagerarbetares, chaufförers eller hemtjänstpersonals rörelsemönster och tempo som rapporteras i form av data till både ledning och arbetare. Men användningen av AI på denna nivå är inte väsensskild från AGI utan snarare en förutsättning för att den ska kunna utvecklas. Detta har att göra med hur maskininlärning fungerar. För att mjukvara ska bli träffsäkrare och kunna överföra egenskaper från ett område till ett annat så måste den tränas genom att ständigt ta del av ny data. Varifrån kommer dessa data? Ofta kommer den från de enheter som används för att övervaka mänskliga arbetares beteenden.

Om teknikutvecklingen tar språnget till generell artificiell intelligens tror författarna att AI i grunden kommer att förändra inte bara ekonomin och arbetslivet utan samhället i stort. De talar rentav om möjligheten till en "kapitalism utan människor" där AI blivit så människolika i kroppsrörelser, perception, kognition och problemlösning att de kan fungera som arbetskraft som flyttas mellan olika branscher.

För en spekulativ marxism

En av marxismens mest slitna fraser är den om att vi "inte ska skriva recept för framtidens soppkök". Men vad betyder det egentligen? Det betyder inte att marxister ska låta bli att intressera sig för framtiden. Marx kommentar riktades istället mot det slags utopism som sprang ur historielöst drömmande utan förankring i nuet. Marxismens intresse för framtiden handlar istället

om att genom att undersöka utvecklingstendenser i nuet identifiera frön till vad som vi mer eller mindre sannolikt har att vänta oss.

Men det är trots allt inte mer än tendenser. Utfallen hänger på samspelet mellan en oerhörd mängd faktorer kopplade till ekonomi, politik, kultur, ekologiska förhållanden, teknikutveckling och slump. Samtliga ovan refererade arbeten rör sig mellan analys av det som är och spekulat. Genom denna balansakt åstadkommer de två saker. Den första är ett brott mot vad man kan kalla "presentism", oförmågan att se på framtiden som något annat än en förlängning av nuet. Medan presentismen producerar deterministiska idéer om att allt kommer att gå åt helvete eller att tekniska innovationer kommer rädda oss i ett trollslag så politiserar dessa författare framtiden genom att ställa olika mer eller mindre tänkbara scenarier mot varandra. Den andra är ett brott mot vad som ironiskt nog är en konservativ tendens hos marxister. Av någon anledning har marxister lättare för att vara de som sablar ner andras försök att formulera vad som är kvalitativt nytt i samtiden med krassa konstateranden om att det ju bara är samma gamla kapitalism eller imperialism. Författarna till de verk jag refererat gör tvärtom: de sticker ut hakan genom att formulera var vi är och var vi kan vara på väg och tvingar oss andra att, efter att vi provocerats av deras fräckhet, själva börja formulera varför de har fel.

Och det saknas inte problem med dessa arbeten. Ett är att intresset för den revolutionära potentialen hos ny teknik riskerar osynliggöra och mystifiera hur denna high-tech-ekonomi är helt beroende av en exploatering av energikällor, mineraler, skogsmark och annat som driver på en klimat- och miljökris som bokstavligen hotar vår existens. Ett annat problem är, med undantag från Dyer-Witheford, att denna litteratur ofta ger frågan om klasskamp och organisering en perifer plats och stannar vid romantiska och abstrakta idéer om potentialen i arbetsvägran eller en frikoppling där producenterna gör sig oberoende av exploatörerna. Sist men inte minst är frågan om hur teknikutvecklingen kan demokratiseras och användas till annat än profit, övervakning och kontroll alldeles för frånvarande. Med dessa invändningar i åtanke så är Srnceks, Warks samt Dyer-Witheford, Kjösen och Steinhoffs arbeten inte så mycket svar på var kapitalismen är på väg. Snarare är de att betrakta som utgångspunkter för en diskussion som bara har börjat. <<

De talar rentav om möjligheten till en "kapitalism utan människor" där AI blivit så människolika i kroppsrörelser, perception, kognition och problemlösning att de kan fungera som arbetskraft som flyttas mellan olika branscher.

Ett forskningsprogram i arbetarrörelsens tjänst

Om människor skapar sin egen historia så är det under omständigheter som de själva inte valt. Politisk ekonomi analyserar dessa omständigheter och därmed möjligheterna till samhällsförändring som de bär på i varje given period. Sådana analyser var länge en intellektuell angelägenhet i den socialistiska arbetarrörelsen. Anwar Shaikhs bidrag till en marxistisk ekonomisk teori – utvecklad i kölvattnet av 68-rörelsen fram till den innevarande konjunkturen efter finanskrisen – sticker ut eftersom det är början på ett empiriskt grundat forskningsprogram med strategisk relevans för arbetarrörelsen. I den femte delen av Röda rummets serie över samtida marxistiska aktivister och teoretiker introducerar David Zachariah Anwar Shaikhs tänkande.

BILD. Anwar Shaikh

Under lång tid var frågan om den politiska ekonomins egenskaper och dynamik en given och akut utgångspunkt för den socialistiska arbetarrörelsens försök att förstå och förändra kapitalismen. Redan i den

Första Internationalen debatterades huruvida ökade lönekostnader för kapitalägare kunde leda till bestående förbättringar i arbetarnas levnadsvillkor eller om de bara ledde till prisinflation. Marx fann det nödvändigt att ge sig in i denna debatt och gav föreläsningar där han bland annat populariserade sin teori om mervärde två år innan publiceringen av första bandet av *Kapitalet*. Några centrala slutsatser i den analysen byggde på en klassisk teori om ekonomiskt värde grundat i arbetstid, vilka kom att utmanas eftersom de var svårförenliga med en annan klassisk teori om marknadskonkurrens som utjämnar lönsamheten i ekonomin. Klassiskt grundade teorier underminerades också i och med sprid-

ningen av neoklassiska teorier, där ekonomiskt värde i ideala marknadskonkurrens ansågs fördelas mellan aktörer i relation till den mängd rikedom som de bidrar med genom sitt kapital eller arbete i produktionen.

Neoklassisk ekonomisk teori bygger på en idealiserad beskrivning av marknader med konkurrerande och nyttomaximerande aktörer, där ekonomin kan analyseras i ett tillstånd då utbud och efterfrågan balanserar varandra. Den neoklassiska teorins ökande dominans hindrade inte alternativa teorier från att utvecklas utanför akademins gränser. Den strategiska relevansen hos marxistisk politisk ekonomi bekräftades genom massorganiseringen av

industriarbetare, expansionen av kolonier, och framväxande imperiella konflikter. Influerade av bland annat den socialliberala brittiska ekonomen John Hobsons banbrytande analys av ojämlikhet inom en avancerad ekonomi som Storbritannien och dess imperiella expansion, bidrog framförallt Lenin och den tyska politikern Rudolf Hilferding till att ge marxistisk ekonomi en särskild riktning där kapitalismens centra ansågs ha övergått från en fas av marknadskonkurrens till en distinkt fas med stora monopol.

Efter andra världskriget bars denna marxistiska idétradition vidare i den kapitalistiska världen av bland annat Paul Sweezy och Samir Amin. Under samma tidsperiod publicerade också den italienska ekonomen Pierro Sraffa en nydanande bok som både innebar ett rigoröst återupprättande av centrala teorier i klassisk politisk ekonomi och en djupgående kritik av neoklassisk teori som inkonsistent. Det var i denna intellektuella kontext som en tjugotvåårig Anwar Shaikh påbörjade sina studier i ekonomi på Columbia University i USA 1967. Shaikh är son till en diplomatfamilj och utbildades först till ingenjör, men genom sina visiter till världen över blev han upptagen av att försöka förstå den ojämlikhet han observerade. Det ledde till att han tog upp intresset för ekonomi och kom som student till universitetet under en period av radikaliserad kring anti-krigs- och medborgarrättsrörelser. Han kom i kontakt med olika fraktioner av den amerikanska vänsterrörelsen, samtidigt som han bodde och undervisade i Harlem, New York.

ARTIKELFÖRFATTARE

Dave Zachariah

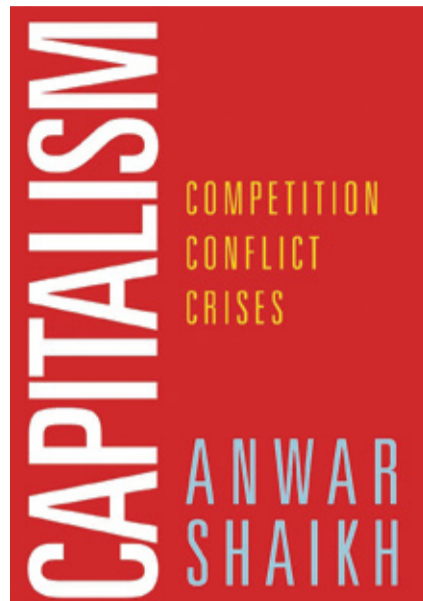
undervisar till vardags och har skrivit flera artiklar om politisk ekonomi. Medlem i Socialistisk Politik.

Marxism, neoklassisk teori och kapitalismens rörelselagar

Shaikhs intellektuella resa börjar med en instinktiv skepticism mot den neoklassiska teorins restriktiva antaganden om mänskliga aktörer i marknadsrelationer. Han är med och grundar *Union for Radical Political Economics* och publicerar tidigt en kritik av ett centralt antagande i neoklassisk teori: beskrivningen av ekonomins produktionsnivå som en enkel funktion av mängden arbete och kapital. Shaikh visar att träffsäkerheten hos denna vedertagna produktionsmodell är en statistisk artefakt som följer av att löneandelen i ekonomier förändras mycket långsamt över tid. Modellen beskriver därmed inte några orsaksamband i ekonomin. Hans analys är så förödande att Robert Solow, en av de ledande ekonomerna vid den tiden, anser det nödvändigt att attackera den nydisputerade ekonomen. Shaikh ges dock ingen möjlighet att besvara Solows kritiska kommentarer i samma tidskrift.

Shaikhs tidiga arbete fortsätter på det spår som läggs i hans avhandling från 1973: Att rekonstruera och utveckla Marx ekonomiska teorier på en mer rigorös grund med hjälp av moderna teoretiska verktyg. På The New School of Social Research i New York undervisar han om de ekonomiska teorierna och gräver vidare i Marx ekonomiska manuskript med hjälp av bland annat av Roman Rosdolskys *Kapitalets tillkomsthistoria* Shaikhs arbete täcker en imponerande bredd av ämnen som kan beskådas i hans tusensidiga magnum opus, *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. Men det som verkligen utmärker hans arbete bland samtida marxistiska ekonomer är ambitionen att utifrån Marx ekonomiska teorier utveckla ett livskraftigt forskningsprogram om kapitalismens rörelselagar.

Med andra ord nöjer sig inte Shaikh med att finna data som bara bekräftar associationer mellan kapitalism och ojämlikhet. Han försöker istället härleda kausala mekanismer som ger upphov till de empiriska utvecklingsmönster vi observerar i avancerade kapitalistiska marknadsekonomier. Han ägnar mycket tid åt att noggrant läsa "klassikerna", men är inte upptagen med att producera ännu en tolkning av Ricardo eller Marx. Istället använder Shaikh mängder av ekonomisk data för att utvärdera och utveckla marxistiska teorier utifrån den klassiska ekonomins syn på marknadskonkurrens. Han anser att samtida marxister inte uppskattar den uträkning som Marx teorier bygger vidare på den klassiska ekonomins insikter utifrån empirisk

**CAPITALISM:
COMPETITION, CONFLICT, CRISIS**
Anwar Shaikh
Oxford University Press, 2016

data. Marxistisk politisk ekonomi har degenererat som ett strategiskt relevant forskningsprogram om rörelselagar och har istället reducerats till en upptagenhet med en handfull begrepp från Marx, så som "exploatering" eller "alienation".

Shaikh ser emellertid inte bara ortodox neoklassisk ekonomi – med dess idealiserade antaganden om aktörer, marknader, med mera – som en bräcklig grund för att förstå verkliga kapitalistiska ekonomier. Han anser även att mycket av heterodox och marxistisk ekonomisk teori bygger på en komplementär men dåligt underbyggd grund, nämligen teorin om monopolkapital. Den utgår från föreställningen att i en tidigare historisk fas av laissez-faire kapitalism rådde en *ideal* konkurrens – inte olik den som antas i neoklassisk teori – men att spelets regler förändrades av storföretag och mäktiga kapitalägare. Genom att sätta konkurrensen ur spel kan de intjäna extra höga profitnivåer. Både Hilferding och den polske ekonomen Michał Kalecki var inflytelserika i denna tradition. Teorier om monopolkapital beskriver inte bara dynamiken inom avancerade ekonomier, utan också hur denna dynamik leder till ett ojämnt utbyte med utvecklingsländer. Men Shaikh visar att kapitalkoncentration inte sätter marknadskonkurrens ur spel: både priser och profiter regleras generellt i linje med de mekanismer som beskrevs av klassisk politisk ekonomi från Smith och Ricardo till Marx. Kapitalkoncentration är inte nödvändigtvis ett index för monopolgrad utan kan även vara en effekt av intensifierad konkurrens där företag investerar allt större produktiva tillgångar för att kunna sänka produktionskostnader och slå ut konkurrenter.

Lönsamhet och kriser

Den röda tråden genom Shaikhs arbete är att lönsamhet är den centrala variabeln i kapitalismens rörelselagar. Jakten på lönsamma investeringar bland konkurrerande kapitalägare står i centrum för systemets dynamik och ger upphov till bestående utvecklingsmönster som ingen enskild aktör rör över, eller ens kan överblicka fullt ut. I marknadskonkurrens tenderar kostnadseffektiva företag att slå ut ineffektiva konkurrenter. Inom nationellt organiserade ekonomier tvingas oftast statliga institutioner hantera de ojämlika socioekonomiska effekter som följer av denna process. Men ojämlikheten som uppstår mellan nationellt organiserade ekonomier fördjupas eftersom de generellt saknar koordinerande institutioner. Det "ojämna utbytet" mellan ekonomier som är sammanlänkade genom världsmarknader är enligt Shaikh en konsekvens av kapitalistisk konkurrens. Det är alltså konkurrerande kapital – och inte monopolkapital – som ger upphov till bestående bytesunderskott både för till exempel Grekland i relation till Tyskland och för en avancerad ekonomi som USA i relation till Kina.

Kapitalistisk utveckling kännetecknas inte bara av tillväxt och bestående ojämlikheter utan också av kriser och långvariga depressioner. Shaikh menar att de storskaliga depressioner vi sett i historien – perioderna 1873–1894, 1929–1939, 1969–1982 samt 2007–nutid på global skala – har drivits fram genom underliggande trender i lönsamheten hos produktiva tillgångar. Detta klassiska perspektiv skiljer sig från de heterodoxa och marxistiska kristeorier där effektiv efterfrågan på varor utgör den primära kausala variabeln, ett spår man kan hitta från Hobson och Luxemburg fram till dagens post-keynesianer. Om produktionskapaciteten stiger medan lönearbetarnas andel av inkomsterna krymper, så måste kapitalägarna stå för en stigande efterfrågan på varor. Men om rika sparar en större andel av sina inkomster än fattiga så leder denna ojämlika utveckling till outnyttjad produktionskapacitet och ekonomisk stagnation.

Analysen från andra bandet av *Kapitalet* visar dock att lönearbetarnas krympande konsumtionsandel inte kan utgöra en fundamental begränsning, eftersom skillnaden mellan köpkraft och varor mycket väl kan täckas upp av kapitalägarnas efterfrågan – på lyxbåtar, betjänter, exklusiva hus, nya maskiner och anläggningar, med mera. Investeringar i kapitalvaror utgör inte bara en central komponent i den totala efterfrågan utan utökar också produktionskapaciteten. Men vad begränsar kapitalägarnas benägenhet att

Marxistisk politisk ekonomi har degenererat som ett strategiskt relevant forskningsprogram om rörelselagar och har istället reducerats till en upptagenhet med en handfull begrepp från Marx, så som "exploatering" eller "alienation".

investera om inte just lönsamheten hos produktiva tillgångar? När den avkastningen är låg i förhållande till avkastning på finansiella tillgångar finns det få incitament till stora investeringar i kapitalvaror. Enligt detta perspektiv är den ekonomiska utvecklingen varken ledd av utbud eller efterfrågan. Istället är det lönsamheten som reglerar dem båda.

Men vad är det då som bestämmer vinsterna och avkastningsnivån i en ekonomi? Den aggregerade lönsamheten i en ekonomi är förhållandet mellan totala profitinkomster och det totala investerade kapitalet och mäts exempelvis i procent per år. Förhållandet kan också uttryckas som

$$\text{Lönsamhet} = \text{Profitandel} \times \text{Output/Kapital},$$

där Output/Kapital kan approximeras av kvoten mellan mängden arbetstid i produktionen per år och den arbetsmängd som krävs för att reproducera dess produktiva tillgångar. Eftersom profitandelen av den totala inkomsten inte kan överstiga ett hundra procent måste kvoten mellan "levande" och "materialiserat" arbete utgöra den övre gränsen för aggregerad lönsamhet i ekonomin. Shaikh ger ingen djupgående analys av vad som får denna kvot att variera, men menar att den ger upphov till de "långa vågor" av kapitalistiska upp- och nedgångar som brer ut sig över decennier. På så vis går han både i Nikolai Kondratiev och Ernest Mandels fotspår. Jag har på annan plats visat att teknologiska faktorer, demografiska faktorer och investeringsandelen ur profitinkomster inte bara sätter nivån på kvoten mellan "levande" och "materialiserat" arbete. Dessa faktorer bestämmer också den långsiktiga utvecklingen för den aggregerade lönsamheten alldeles oavsett konflikten om fördelningen mellan löner och profiler.¹

Shaikh ger en mer systematisk analys av hur profitandelen regleras utifrån teorin om arbetskraftsreserver i första bandet av *Kapitalet*, som formaliserades av Richard Goodwin, enligt egen beskrivning en "livslång men egensinnig marxist". Profitandelen sjunker när arbetskostnaderna stiger snabbare än produktiviteten. En sådan process sänker därmed lönsamheten och gör företag mer benägna att söka arbetsbesparande metoder eller att sänka

takten på återinvesteringar. Konsekvensen blir till slut att arbetslösheten stiger, lönearbetares förhandlingsstyrka undermineras på arbetsplatser, arbetsintensiteten ökar och arbetskostnadernas tillväxt mattas av tills den understiger produktivitetstillväxten. Men vid den tidpunkten börjar en motsatt process ta fart eftersom profitandelen nu stiger. När lönsamheten blir tillräckligt hög, ökar takten på återinvesteringar vilket expanderar ekonomin och reducerar arbetslösheten tills arbetskostnaderna tar fart igen. Denna cykliska dynamik kring lönsamhet och arbetslöshet är en ofrånkomlig del av ekonomins struktur, vilket innebär att klasskonflikter och politiska reformer enbart har förmåga att ändra dess karaktär, inte dess existens. Med andra ord resulterar Shaikhs teori i en rad strategiska konsekvenser för organisationen av lönearbetare.

Politisk strategi och möjligheter

Till att börja med skiljer sig villkoren för hög sysselsättning i en kapitalistisk marknadsekonomi enligt Shaikh från den bristande konsumtionsefterfrågan som ofta understryks av keynesianskt influerade ekonomer. Istället kräver en hög sysselsättningsnivå att a) lönsamheten för produktiva tillgångar är hög i förhållande till avkastningen på finansiella tillgångar, samtidigt som b) lönekraven inte överstiger produktivitetstillväxten. Det andra villkoret förutsätter antingen en repressiv arbetsmarknad eller en centraliserad och väldisciplinerad fackföreningsrörelse med utbredda solidariska preferenser. Det första villkoret beror på fasen av långa vågor som lönsamhetens utveckling ger upphov till.

Shaikh menar att krisen i den amerikanska ekonomin 2008 har en bakgrund i den klasskamp ovanifrån som framgångsrikt fördes på 1980-talet för att restaurera kapitalets lönsamhet, vilken hade varit på nedgång sedan 1969. Genom en chockhöjning av räntorna omstrukturerades ekonomin samtidigt som arbetarorganisationen försvagades, så att lönsamheten stabiliserades omkring 1982. När räntorna därefter successivt sänktes började den ekonomiska aktiviteten ta fart. Men på grund av de förändrade styrkeförhållandena mellan arbete och kapital stagnerade lönekostnaderna, samtidigt som de låga räntorna möjliggjorde privat skuldsättning av hushåll på histo-

riskt exceptionella nivåer. Skuldbetalningarnas andel av den disponibla inkomsten växte oavbrutet i tolv år innan det finansiella systemet bröt samman och ekonomin föll in i en nedåtgående spiral med tynande efterfrågan.

När offentliga budgetunderskott täcker upp för minskad efterfrågan stabiliseras situationen och den stigande arbetslösheten bromsas. Post-keynesianska ekonomer har framgångsrikt argumenterat för en expansiv finanspolitik efter finanskrisen, utifrån den återupptäckta insikten att suveräna stater inte har interna finansiella begränsningar för att åstadkomma underskott i sin egen valuta. De menar helt enkelt att stater skulle kunna injicera efterfrågan i ekonomier tills de når full sysselsättning och att först då börjar prisinflationen ta fart.

I Shaikhs analys skulle en expansiv finanspolitik accelerera den ekonomiska aktiviteten och sänka arbetslösheten, men takten är fundamentalt begränsad av lönsamheten och kapitalägares investeringsvilja. Långt innan full sysselsättning ens kan nås uppstår nämligen flera utmanande koordineringsproblem: I den utsträckning privata investeringar tar fart måste lönekostnader koordineras för att hållas i takt med produktivitetstillväxten. Samtidigt får efterfrågan inte expandera snabbare än produktionskapaciteten, för då skenar prisinflationen på varor. Tillväxten av produktionskapacitet är i sig begränsad av mängden profiler som kan återinvesteras i kapitalvaror.

Vi lever fortfarande i kölvattnet av finanskrisen som lamslog världen 2008, samtidigt som de politiska reformerna knappast lyckats göra något åt dess orsaker. I en sådan tid är Anwar Shaikh en oundgänglig samtalspartner, eftersom han pekar ut hur systemets dynamiska rörelselagar även bestämmer villkoren för politiska rörelserns möjligheter att organisera, intervensera och föra en alternativ ekonomisk politik. Det som saknas hos Shaikh är en analys av hur dessa omständigheter varierar med olika institutionella former av kapitalistiska ekonomier och vilka strategiska dilemman de innebär i en given period för en given rörelse. Med Shaikhs arbete som referenspunkt kan marxistisk politisk ekonomi återigen bli ett forskningsprogram som tar sig an sådana utmaningar. <<

Profitandelen sjunker när arbetskostnaderna stiger snabbare än produktiviteten. En sådan process sänker därmed lönsamheten och gör företag mer benägna att söka arbetsbesparande metoder eller att sänka takten på återinvesteringar.

¹ Zachariah, D. (2009). *Determinants of the average profit rate and the trajectory of capitalist economies.* *Bulletin of Political Economy*, 3(1), 13-36.

Hållbar livsnjutning

Fram för en ny livsnjutning fri från individualism och kommersiellt tvång. Filosofen Kate Soper menar att vägen ur krisen för klimatet, ekologin och ekonomin är att utveckla de sinnliga nöjena. Lars-Olov Olsson har läst hennes bok.

I slutet av oktober rapporterade Björn Djurberg, radions Kinakorrespondent, om ett försök med en ny sorts digitala pengar i Shenzhen.

I ett jättelikt köpcentrum pratar han med två 25-åringar som är bland de 50 000 personer som har fått cirka 250 kr var att spendera i försöket, men de har ännu inte på sista dagen bestämt vad de ska köpa. De är ändå inte stressade för det. Det hela låter som en skola i konsumism, att köpa för köpandets egen skull.

Filosofen Kate Soper vill pröva något radikalt annorlunda, strunta i konsumtionsstereotypen om att lycka är att köpa och äga. En njutning som är individuell. - Nej, det måste finnas något annat att koncentrera sig på, något som ger ett mycket rikare liv - en alternativ hedonism är receptet enligt Soper. Livet måste förenas och handskas med utmaningarna för den mänskliga överlevnaden och jordens begränsade resurser. Detta nya liv måste börja organiseras i den rikare delen av världen, eftersom resurserna finns här. Men i Sopers försök till synvända ligger också att strunta i katastrofvarningar om klimatkrisen, och hon tar likaså avstånd från vad som skulle kunna beskrivas som "den vanliga naturvurmen", alltså varken tillbaka till naturen - att leva primitivt, eller "vad mysigt det är att vandra i skogen". Jag tolkar det som att hon menar att det varken behövs eller inte skulle locka så många.

ARTIKELFÖRFATTARE

Lars-Olov Olsson

är pensionär som jobbat med miljövärd, bland annat mot EU, i 40 respektive 25 år.

I koncentrerad form lägger Soper fram sina tankar i boken *Post-Growth Living: For an Alternative Hedonism* (Verso 2020). Det är alltså som titeln anger inte bara fråga om njutningsbart liv, utan också med nödvändighet ett samhälle som inte är inriktat på tillväxt enligt den gängse kapitalistiska meningen.

Trots bokens vällovligt koncentrerade format ger den en relativt omfattande beskrivning av det många av oss känner som fel och brister som hänger samman med globalisering och

marknadsfundamentalism. Hur det har lett teknikutvecklingen av varor och tjänster på villovägar, till förfång för vad som är praktiskt och hållbart.

Vi måste alltså gå över till ett annat levnadssätt. Bland skälen Soper anger finns förutom ojämlikheten, hetsen i arbetslivet och miljöförstöringen, rovdriften på naturtillgångar, fossilenergens katastrofala klimatpåverkan, och den ohållbara överkonsumtionen av varor. En viktig sådan komponent är enligt Soper konsumtionen av kläder, som är

”

Enligt Soper krävs det en kulturomställning och ett utom-parlamentariskt engagemang som driver på politiken. Politiska åtgärder som kan hjälpa är att skapa mer fritid, fler rekreationsområden, prioritera konstutbildning och kulturell framställning av ett godare liv.

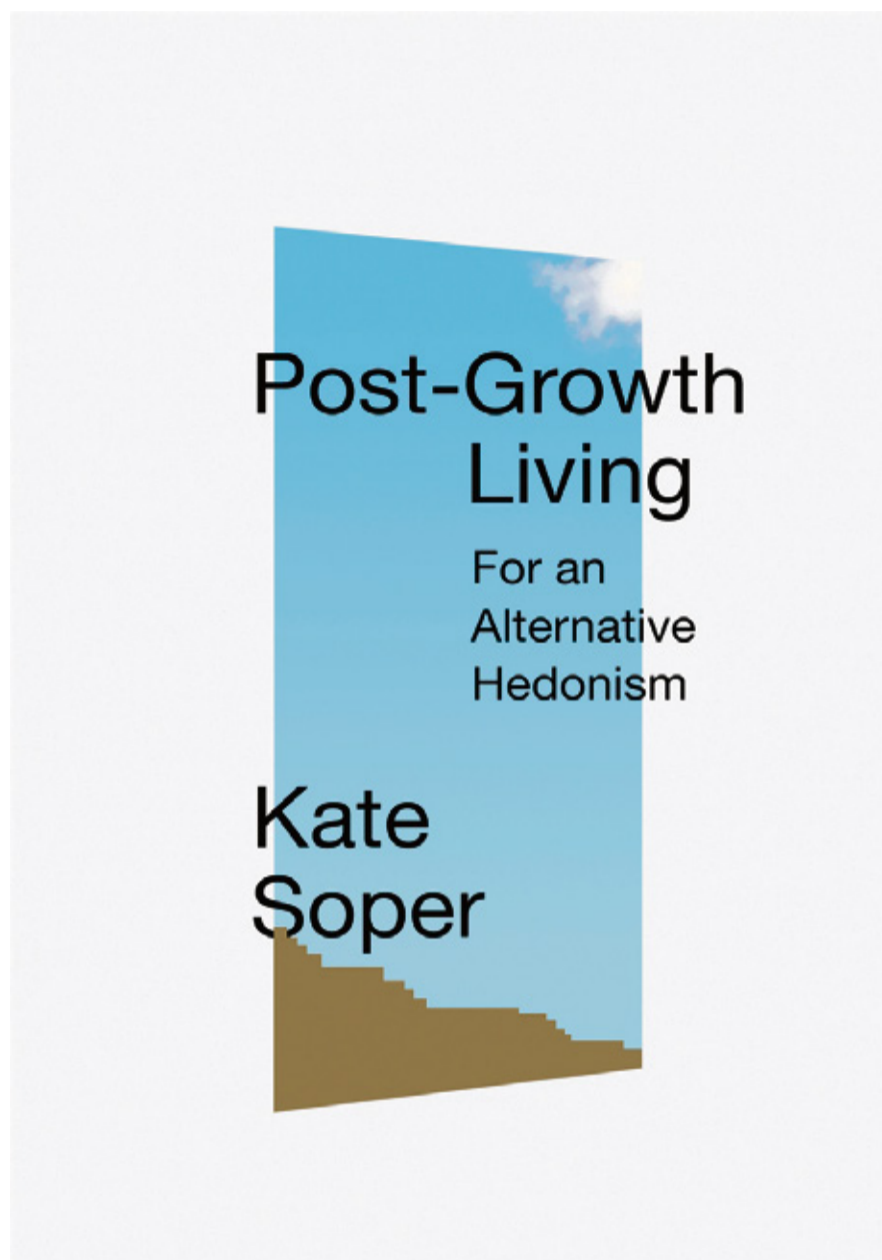
mycket miljöbelastande och som dessutom tillverkas i massupplagor under oacceptabla förhållanden. Soper vill visa att det är möjligt för folkflertalet att leva inom acceptabla ramar på ett lyckligt sätt, ett bättre liv än nu, som är drägligare för många fler än idag. Enligt Soper krävs det en kulturomställning och ett utomparlamentariskt engagemang som driver på politiken. Politiska åtgärder som kan hjälpa är att skapa mer fritid, fler rekreationsområden, prioritera konstutbildning och kulturell framställning av ett godare liv. Det är oundvikligt att man måste gå emot dagens individbaserade framgångsmodell.

När hon lyfter fram konkreta tendenser i riktning mot ett alternativt hedonistiskt levnadssätt känns det lite tunt. Hon pekar på delning av utrustning som den enskilde använder bara en mycket begränsad tid, såsom verktyg, men även bilen. Hon är inte heller främmande för att låta mer personliga ägodelar som kläder cirkulera och återanvändas av fler. Som politiska krafter bakom förändringarna sätter hon sitt hopp till Labourpartiet och Green Party och att medelklassen ska gå i täten. Men hon medger samtidigt att det är ett skakigt upplägg. Få företrädare för partierna har närmat sig dessa tankar hittills.

Visst har många reagerat på konsumismens avigsidor. Men hur ska även de som inte redan lever alternativt hedonistiskt börja med det? Det är ju nödvändigt för problemet är ju att det är för få som gör det. Hur ska de som inte vill övertygas börja leva alternativt hedonistiskt?

För att övertyga behövs nog därför en mer fullödigt beskriven hedonism, till på köpet utan tillväxt. Varför inte trots allt kryddad med lite krispanik, trots Kate Sopers ogillande?

Delar av Soper analys vilar på Frankfurtskolans kritiska teori som betonar vällust. Theodor Adorno betonade att individen utgör en del av konsumismens system och reproduceras av och tillsammans med systemet. Konsumenten är en del av det ekonomiska systemet och det går inte utan vidare att ta sig ur den knipan. Adornos motdrag var betoning på sinnlig njutning men att ändå försvara det enkla livet. I Sopers tappning blir det inte ett asketiskt liv, tvärtom mer social och "miljönära" njutning, mer uteliv och mer generös vänlighet. Det betyder också att gå emot gällande satsa-på-dig-själv-mentalitet.

POST-GROWTH LIVING: FOR AN ALTERNATIVE HEDONISM

Kate Soper

Verso, 2020

Soper nämner i sin analys också Michel Foucaults tankar om konsumtionens betydelse för identitetsskapande och status. Konsumenten – konsumerar som producent säger Foucault i sin kritik av nyliberalismen. "Vad producerar han? Jo, sin egen tillfredsställelse." Det är onekligen en av de mäktiga reproduktiva mekanismerna av konsumenterna och med dem av konsumismen.

Man kan fråga sig i vilken mån den förlorar sin kraft här och nu i den sociala distanseringens verklighet? Där människor mindre speglar sig i varandra som konsumenter helt enkelt för att vi träffar färre människor och där vi i mindre mån utsätts för den dagliga exponeringen av reklamens budskap.

Kate Soper må ha rätt i att krispanik inför klimat- och miljökatastroferna inte är en fruktbar jordmån för att hantera problemen. Men kanske är det denna typ av påtagliga, påtvingade inskränkningar i vårt levnadssätt, som pandemin givit upphov till, som

kan vara en katalysator för ett annat sorts liv. Som gör att stora grupper av befolkningen bryter vanemönster och börjar fråga sig vad som är en fortsatt berättigad konsumtion. Och att man i förlängningen kräver det effektiva samhälle som kan se till att de smartaste nya lösningarna utvecklas för att fylla dessa behov och ge ett sinnligare liv.

Önsketänkande? Ja, kanske, men sannolikt behöver Kate Soper "hjälp" att komma till det hedonistiska alternativa livet. Ett nytt sätt att leva kräver en ny värld. Det behövs en uppdatering av Adorno och Foucault med hänsyn till den galopperande konsumismen.

För dilemmat är ju: hur komma ifrån den ohöjda konsumismen, när kapitalismen som system är beroende av köpkraft? När till och med 1,4 miljarder kineser lär sig att konsumera som underhållning - även om de styrande säger att man i nästa femårsplan ska satsa på kvalitet snarare än kvantitet. <<

Kate Soper må ha rätt i att krispanik inför klimat- och miljökatastroferna inte är en fruktbar jordmån för att hantera problemen. Men kanske är det denna typ av påtagliga, påtvingade inskränkningar i vårt levnadssätt, som pandemin givit upphov till, som kan vara en katalysator för ett annat sorts liv.

BOKTIPS

I denna unika framställning återger Håkan Blomqvist ett i huvudsak okänt kapitel i både historieskrivningen om svensk arbetarrörelse och i svensk-judisk historia om det ickesionistiska judiska arbetarpartiet Bund bland flyktingar i Sverige under och efter andra världskriget.

Boken kan beställas från carlssonbokforlag.se, och kostar 240:-

HÅKAN BLOMQVIST

SOCIALISM PÅ JIDDISCH

JUDISKA
ARBETER BUND
I SVERIGE

CARLSSONS